

RODZINNE DROGI

SYTUACJA DZIECI Z RODZIN TRANSNARODOWYCH – PRZYPADEK POLSKI.

FAMILY ROADS.

**SITUATION OF CHILDREN FROM TRANSNATIONAL FAMILIES – THE CASE
OF POLAND.**

Gawel Walczak

Warszawa, styczeń 2015

Spis treści

SUMMARY	3
WSTĘP	10
Metodologia	11
Rezultaty	12
Struktura raportu.....	14
RODZINA	15
Wyjazd	15
Między nami, rodzicami.....	21
Dzieci-rodzice.....	23
Dzieci-inni opiekunowie	28
Dzieci same w domu	31
Członkowie rodzin	31
SZKOŁA	37
Dziecko-szkoła	37
Dziecko-uczniowie	38
Rodzice-szkoła	40
Inne instytucje	43
HISTORIE	45
DOBRE PRAKTYKI	63
REKOMENDACJE	76

SUMMARY

This report is a part of “Advanced Training Programme on Transnational Families Support” project executed by the Polish Migration Forum Foundation and financed by The Grundtvig LifeLong Education Programme. It is based on fieldwork conducted in November and December 2014 in three Polish towns.

The main research aim was to analyse the situation of children from Polish transnational families, with one or both parents working and living abroad. The research team, composed by three cultural anthropologist: Izabela Czerniejewska, Katarzyna Kościeszka and Gawel Walczak, used ethnographic methods: individual and group interviews and participatory observation. We did 46 interviews with family members (parents, children and their guardians both legal and informal), school workers (headmasters, teachers, pedagogues, psychologists) and other professionals (probation officers, social workers, policemen, psychologists etc.).

We do not use the term “euro-orphans” which has become quite popular in Central and Eastern Europe. It is both our methodological and theoretical approach. First, we wanted to know what terms our respondents use to describe children from transnational families. Second, we think that the “euro-orphan” term has negative connotations and it is too narrow for the complexity of transnational families situation.

The main general findings were:

- In all neighbourhoods where research was conducted, children of migrant parents were a notable part of the population of children (usually – schools).
- Often, there was no recognition to their specific needs, however those needs were sometimes identified.
- The cases of transnational families are very diverse. Their situations are also characterized by high flexibility – migration history of families show that often families migrate together, then some family members return. In other cases parent/parents migrate between home country and host country (or at times more than one host country) every few months or years. Children are also moved with parents or back – depending on the current situation of the family.

- There is a group of migrating parents, who cannot be categorized as long term migrants – yet spending abroad most of the year. In practice, children of such parents are separated from parents for long periods, even though they do see each other regularly.
- Education of children is an important factor in planning migration of children with parents (children often stay behind to complete a level of education).
- Every story is different. These differences depends on local context, both social (family, acquaintances and neighbours, other members of local community, e.g. town or district), and historicoeconomic (economic situation in a given town or city, cultural and historical connections with other regions in other countries established by common history and/or migration).

The main topic of this inform is transnational family, but most of the issues and problems described in it are related to family in general, regardless of their migratory experiences. These problems can be only highlighted and/or intensified by migration.

We focus mostly on schools, as we consider them as one of the centres of social life in local communities. Schools are strongly related to family situation of their students. Occurences in a family can influence school life and vice versa.

Most of the people who decided to emigrate were men. We found few cases of families with both parents leaving Poland and some, where the mother was who had departed to another country. Some of migrating mothers were raising their children alone.

The departures could be short-term (few weeks) and medium (few months). Almost all of them were cyclical – people travelled for a few weeks or months to one country, then returned to Poland for few days or a week (especially for Christmas or other holidays) and went abroad again. Most of the migrants had worked abroad for few years.

The most popular destinations for Polish migrants who participated in our research were Great Britain and Germany. Other countries included: Ireland, Netherlands, Norway, Sweden, Denmark, Finland, France, Italy and Spain.

Many migrants were unemployed before leaving Poland. Most of the men worked in building industry. Women- worked as saleswomen, elderly carers or in car washes. Some people were

employed in factories. While living abroad, they worked in building industry (men) and pubs (women) and also as domestic and elderly care (women). Some of them worked in factories and in rural areas as agricultural workers.

There were also men employed as truck drivers in Poland who went for 2-weeks journeys across Europe and went back home only for 2-3 days.

It is also worth mentioning that often Poles who worked abroad as office staff brought their family with them. Thus, were not included in our research.

The main causes of migration in transnational families studied by our research team were:

- Work – people couldn't find a job in Poland, they lost it or they had too low salary for maintain their families
- Family conflicts and crises – some families treated migration as a solution for their couple problems.
- Social assistance – some families hid the emigration of their members from Polish authorities to receive social benefits. Others were receiving such benefits abroad for family which stayed in Poland. We also found few cases of parents who decided to bring their children to the host country to receive special benefits for them.
- Escape from Polish system of justice – some migrants left Poland, because they had received a prison sentence.

As our interlocutors were saying: people do not talk about good functioning couples. They do it in case of couple problems and crises. The main problems among partners in transnational families were: separation, misunderstanding, jealousy and, finally, break-up (which in case of matrimonies not always means divorce).

The main problems related to raising children were:

- lack of parents' presence in children's everyday life,
- longing,
- lack of female and/or male role models,
- lack of family support for children,

- parents' loss of authority – they become sponsors (buying expensive clothes, smartphones and computers for their children),
- parents cannot establish clear barriers for their children.

The form and frequency of contact between parents living abroad and their children in Poland differs, depending on family situation. Most of the people use Internet (Skype, Facebook, e-mail) and phones (especially mobile phones) for communication. They visit each other, especially during summer holidays and Christmas. In most cases, parents living abroad go to Poland to spend some time with their family. Some children go to another country for holidays.

Guardians of children with both parent working abroad are mostly: grandparents (two or one of them), adult siblings, aunts and/or uncles (parents' siblings, friends of a family) and neighbours. Most of the problems related to guardianship, especially executed by grandparents are: overprotection and lack of authority. Children react with anger, regret as well as respect.

Parents' departure caused changes not only in familiar relations but also in individual's psyche. Its effects on children were, on one hand: a sense of loss, instability, self-injuries and suicidal thoughts as well as sense of more responsibility (related to house duties and siblings' care) or more freedom (especially in case of teenagers). On the other hand, children could raise in familiar and well-known environment, they could see new places, know new cultures and languages. And, last but not least, they also could see and know hard work of their parents for maintaining a family.

School workers highlighted that they did not differentiate children from transnational families and the others. They also did not ask them about their familiar situation. Teachers talked to children about their parents only in case of school problems or accidents. Otherwise, they did not want to interfere "their private life". Sometimes, they spoke with students about issues related to family during extracurricular -classes (e.g. social workshops) or in the common room.

Parents' departures could impact on children's motivation to study. They wanted to study more, e.g. foreign languages as English or German to join their parents in the future or, on the contrary, they stopped to study, because, they thought that education was not needed for gaining good

salary. They were saying that e.g. their fathers did not have university degree and they did receive good money for work.

Children from transnational families assumed four types of attitude towards other students: withdrawal, looking for acceptance within the group, leadership and coming into conflict with others.

We did not encounter any actions related strictly to transnational families. However, transnational families' members participated in many activities dedicated to children or families in general. Some of them are worth mentioning as good practices which I do beyond:

- Paying attention and having time for children – even most sophisticated and professional activities cannot replace a moment of conversation given by truly listening adult to a child. This is even more important for children with parents living abroad.
- Extracurricular activities – sport trainings, school theatre, poetry lessons etc. Such activities can be organized at schools, public libraries or local cultural centres.
- Compensatory classes – these are the best opportunities for children to work individually with a teacher
- Peer groups for studying – organized by class tutor or common room teacher.
- Voluntary services – organized by schools (students for younger children from nursery schools or poor children from local communities) or local parishes (teenagers for poor people from local community)
- Online communication tools with parents – school website with coded information about students, e-mail
- Integration activities for parents – such as workshops, theatre or cinema. They were organized at schools by tutors or pedagogues.
- Good management of education system by local authorities – in one location educational institutions were used not only for educational purposes, but also for social ones. There was e.g. voluntary service created in nursery schools involving their headmasters.
- School pedagogues meetings – in the same location there were meetings of school pedagogues occurring every two months, where they could exchange their experiences and ideas for work.
- Attitude of headmaster – in some schools they were very open for parents: they met with them not only in cases of crisis.

- Attitude of school pedagogues – in one school (high school) pedagogue organized meeting involving parents, teachers, other professionals if necessary (e.g. policemen, social workers) but also students to show them respect and give them opportunity to express their opinion. In other pedagogue met with parents in neutral places such as their homes, restaurant, public library etc.
- Cooperation – within the school (between headmaster, teachers and pedagogue) and with other institutions (including other schools – e.g. information exchange about given child or family).

Recommendations proposed in this report can be used not only for work with transnational families' members but with children and/or parents in general. All of them were suggested by our interlocutors. We wanted to involve them into study not only as mere interviewees. This was our methodological and theoretical approach and, as such, is the only recommendation made by the Polish Migration Forum team itself.

1) General recommendations:

- Individual approach for working with children and their parents,
- Conscious and cautious selection of tools for working with children,
- Paying attention and giving time to children,
- Comprehensive aid,
- Informative activities,
- Support groups – for parents (both living in Poland and abroad) and children,
- Small groups of volunteers for social work with families (one group works with one family),
- Boarding schools for children who are not well taken into care by their guardians but do not need to go to the children's home or reformatory,
- Guardian – a person, e.g. social worker, who does not fulfill legal duties but “simply” motivates a child to cope with everyday life problems (in school or family),
- Psychologist in every school.

2) Recommendations for schools:

- Mutual respect between teachers and parents – without it children do not respect anyone, nor parents nor teachers

- e-mail contact with parents
- extracurricular activities
- “neutral” places for pedagogue’s meetings with parents in particular cases

Our research focused mostly on relation between families and institutions, but we did gather some observations and opinions about the parents themselves.

3) Recommendations for parents:

- Sincerity
- Formal affairs (e.g. legal guardianship) arrangement
- Children’s visit to parents’ places of living abroad
- Feelings and emotions sharing

WSTĘP¹

Poniższy raport jest jednym z rezultatów projektu „Rodzina w drodze: ochrona praw rodzin rozdzielonych przez migrację w Europie - projekt realizowany w Polsce” oraz programu partnerskiego „*Advanced Training Programme on Transnational Families Support*” finansowanego ze środków europejskiego programu Grundtvig.

Chcieliśmy się dowiedzieć, jak przedstawia się **sytuacja polskich rodzin transnarodowych**² z perspektywy jej ich członków oraz profesjonalistów, którzy na co dzień z nimi pracowali. Zależało nam na zebraniu różnorodnych doświadczeń i opinii, aby mieć jak najpełniejszy obraz sytuacji. Informacje uzyskane podczas badań miały posłużyć przygotowaniu konkretnych działań pomocowych dla rodzin transnarodowych – w gruncie rzeczy celem badań było więc badanie potrzeb tej grupy.

Pierwszy raz z tematem rodzin podzielonych przez migrację zetknęliśmy się przy okazji projektu, który wcale nie był skierowany do Polaków. Od 6 lat PFM prowadzi internetową Infolinię Migracyjną, której główny cel stanowiło udzielanie informacji cudzoziemcom mieszkającym w Polsce. Tematyka serwisu obejmowała sprawy związane z życiem codziennym, m.in. załatwianiem spraw urzędowych, rynkiem pracy czy ochroną zdrowia³. Niedługo po rozpoczęciu projektu zauważyliśmy, że wiele z trafiających do nas pytań pochodziło także od Polaków mieszkających za granicą.

Przez kilka lat prowadziliśmy więc, niejako przy okazji, poradnictwo internetowe dla Polaków za granicą, aż w końcu, kiedy nadarzyła się okazja do uzyskania finansowania, postanowiliśmy

¹ Tekst ten jest wersją roboczą raportu przeznaczoną do dyskusji na temat polskich rodzin transnarodowych. W związku z tym prosimy o niecytowanie go bez pisemnej zgody autora.

² Za rodziny transnarodowe uważamy takie rodziny, których członkowie znajdują się w przynajmniej dwóch krajach, przez co łączące ich więzi (emocjonalne, materialne, społeczno-kulturowe) przekraczają granice państw narodowych.

³ <http://www.forummigracyjne.org/pl/faq.php>.

stworzyć serwis pomocowy specjalnie dla tej grupy. Pierwszym krokiem były właśnie badania. Następnie, uruchomiliśmy dwie strony internetowe, które stały się źródłem informacji dla i o rodzinach transnarodowych (**wyjechali.pl** – dla dzieci, **rodzicebezgranic.pl** – dla rodziców). W ramach obydwu stron zaczęliśmy prowadzić konsultacje psychologiczne dla członków tych rodzin (dzieci i rodziców). Konsultacje odbywały się w trojaki sposób: przez Skype'a, chat oraz drogą mailową.

Metodologia

Badania zostały zrealizowane w trzech miastach, znajdujących się na terenie województw: kujawsko-pomorskiego, lubelskiego oraz wielkopolskiego. Dobór konkretnych lokalizacji podyktowany był informacjami dotyczącymi dzieci z rodzin rozdzielonych przez migracje i pochodzącymi z: Ministerstwa Edukacji Narodowej (województwo wielkopolskie), kuratorium oświaty (województwo kujawsko-pomorskie) oraz samych szkół (województwo lubelskie).

Zarówno nazwy miejscowości jak i dane osobowe rozmówców oraz osób, które są bohaterami przytoczonych historii pozostają anonimowe, nie mają bowiem znaczenia dla celów raportu.

Badania prowadzone były metodami etnograficznymi (wywiady pogłębione oraz obserwacja uczestnicząca) przez zespół antropologów kulturowych⁴ w składzie: Izabela Czerniejewska, Katarzyna Kościeszka, Gawel Walczak. Łącznie przeprowadziliśmy 46 wywiadów; indywidualnych i grupowych. Naszymi rozmówcami byli rodzice i dzieci z rodzin transnarodowych, pracownicy szkół (dyrektorzy, pedagodzy, nauczyciele) oraz innych instytucji (w tym: kuratorskiej służby sądowej, Ośrodka Pomocy Społecznej, policji, Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej, świetlicy środowiskowej i urzędu gminy) oraz księża z lokalnych parafii.

Przeprowadziliśmy wywiady z 13 członkami rodzin (6 dziećmi, 7 rodzicami i 1 babcią), 21 pracownikami szkół, 11 przedstawicielami innych instytucji oraz 2 księżmi. Łącznie, w naszych badaniach wzięło udział 46 osób.

⁴ A właściwie antropolożek i antropologa.

Badania zostały zrealizowane w trzech miastach powiatowych, liczących odpowiednio ok. 20 tys., 30 tys. i 70 tys. mieszkańców. Przeprowadzono je w listopadzie i grudniu 2014 roku.

Poruszaliśmy tematy trudne dla naszych rozmówców, niekiedy bolesne (zwłaszcza dla członków rodzin) i było to trudne doświadczenie dla obu stron. Dla niektórych rozmówców, była to okazja do po prostu do „wygadania się”. Mieli przed sobą osobę, która chciała ich wysłuchać i, czasami bezwiednie, korzystali z okazji. W przypadku kilku profesjonalistów, wywiad był okazją do uporządkowania ich własnej wiedzy na ten temat (podczas przygotowania do rozmowy czy też w jej trakcie).

W przypadku tego rodzaju badań trudno jest przedstawiać jakiegokolwiek wiarygodne statystyki. Większość pracowników szkół zgodnie twierdziła, że nie sposób oszacować liczby uczniów z rodzin rozdzielonych przez migracje, ponieważ niektórzy rodzice zatajali fakt wyjazdu⁵.

Rezultaty

Jak się okazało, już same badania spowodowały pewne zmiany. Po pierwsze, przed przeprowadzeniem wywiadów, w szkołach znajdujących się w dwóch lokalizacjach zostały zebrane na naszą prośbę dane statystyczne dotyczące ilości dzieci z rodzin transnarodowych. Dane były zbierane w szkołach. Z naszych późniejszych rozmów z ich przedstawicielami wyniknęło, że samo zebranie tych danych skłoniło dyrekcje tych szkół do refleksji – po raz pierwszy zainteresowali się tym tematem i zauważyli, że on w ogóle istnieje.

Analogiczna sytuacja miała miejsce kilka lat wcześniej. W wyniku prowadzonych wtedy badań, niektórzy przedstawiciele szkół, z którymi rozmawialiśmy, zaczęli używać terminu „eurosieroty”. Termin ten zresztą zyskał w pewnym momencie dużą popularność w polskich mediach, a także zaczął być stosowany przez niektórych badaczy społecznych⁶.

⁵ Więcej na ten temat patrz w dalszej części raportu.

⁶ Innym, pokrewnym pomysłem było wprowadzenie pojęcia „pół-eurosieroty”. Zaistniało ono w ankietach, które trafiły do szkół i były przekazywane do wypełniania dzieciom. Z formularzy uczniowie dowiedzieli się, że można ich tak nazwać i nie byli z tego powodu zachwyceni.

My jednak z premedytacją go unikaliśmy. Po pierwsze, ze względów metodologicznych – chcieliśmy sprawdzić jakiego określenia i czy w ogóle, używają nasi rozmówcy na określenie dzieci, których rodzice przebywają na emigracji. Okazało się, że w większości przypadków nie używają żadnego, nie różnicują dzieci.

Po drugie, uważaliśmy, że określenie „eurosierota” nie oddaje złożoności sytuacji, w jakiej znajdowali się małe dzieci. Jak to określiła jedna z matek:

„...Unia Europejska i wysłała tych ojców, czy te matki. A ja też wychowałam się w rodzinie, gdzie tata wyjeżdżał na kontrakty i to było w latach 80-tych, w okresie szkoły podstawowej. Była to moja też codzienność, że tata wyjeżdżał na rok na Cypr zarobić, wracał, był z nami rok i wyjeżdżał na dwa lata do Niemiec i do innych krajów. (...) Może teraz jest większa skala tego zjawiska, ale ono było przecież (...) i nikt nie nazywał tego sieroctwem. Też sierota ma taką konotację negatywną, to nie jest słowo takie neutralne. To się zakłada, że rodzice zmarli, albo porzucili dziecko i teraz ktoś inny się nim zajmuje, albo są w domu dziecka. No wydaje się, że Dominika ma dwóch rodziców. W jakimś stopniu oboje zajmują się. (...) A jak [ojciec] pojedzie do Stanów to już będzie; jaką sierotą [bo już przecież nie euro]?”

Trudno określić schemat migracji rodzinnych, nawet w obrębie jednej rodziny. W wielu przypadkach to, czy można je określić transnarodowymi, zależy od konkretnego momentu, w którym akurat się znajdują. Jak zobaczymy poniżej nie ma jednego, określonego schematu migracji. Często członkowie rodziny kursują między dwoma krajami, w różnych konfiguracjach. Wyjeżdżają wszyscy, później część wraca. Na wyjazd decyduje się jedna osoba, a później reszta do niej dołącza. Wszyscy wyjeżdżają i wszyscy wracają, by po jakimś czasie znowu ktoś opuścił Polskę.

Historia każdej rodziny jest inna. Wiele z nich warunkują podobne czynniki, ale mogą one występować w różnym zestawieniu. Specyfika historii zależy od kontekstu społecznego oraz historyczno-ekonomicznego. Kontekst społeczny oznacza zarówno samą rodzinę (bliższą i dalszą⁷), najbliższe otoczenie (znajomych, sąsiadów) jak i społeczność lokalną (czyli np. mieszkańców danej miejscowości). Kontekst historyczno-ekonomiczny oznacza sytuację

⁷ Definicje obu pojęć (rodziny bliższej i dalszej): patrz dalej.

gospodarczą w danym miejscu, ale też jego powiązania, kulturowo-gospodarcze z innymi regionami, także tymi znajdującymi się poza Polską. Powiązania te może wytworzyć wspólna historia (jak np. w przypadku Niemiec i tzw. „ziem odzyskanych”) albo właśnie migracje (te bliższe – po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej i te trochę dalsze, z czasów PRL).

Tematem raportu są rodziny transnarodowe, lecz opisana niżej problematyka nie jest specyficzna dla tej konkretnej grupy. Zdecydowana większość przedstawionych zagadnień i problemów dotyczy sytuacji w rodzinie w ogóle, bez względu na to, czy jej członkowie migrują czy też nie. Wyjazdy mogą je jedynie podkreślić i/lub zintensyfikować.

Nacisk na szkołę wynika z jej pozycji w społeczności lokalnej⁸. Placówki oświatowe wciąż stanowią jedno z centrów lokalnego życia społecznego i są silnie związane z sytuacją rodzinną społeczności. Związek ten jest obopólny. Z jednej strony, sytuacja w domu ma przełożenie na funkcjonowanie dziecka w szkole, co z kolei może odzwierciedlić się w jego relacjach z rówieśnikami i/lub nauczycielami. Z drugiej, wydarzenia ze szkoły mogą mieć wpływ na zachowanie dziecka w domu (a także decyzje migracyjne rodziców dotyczące dziecka).

Struktura raportu

Jest to opowieść o więziach i relacjach społecznych. Składa się z pięciu części. W pierwszej opisane zostały relacje łączące członków rodzin transnarodowych. Jest to studium więzi pomiędzy obojgiem rodziców, poszczególnymi rodzicami i dziećmi, opiekunami (nie-rodzicami) i dziećmi, a także samymi dziećmi. Druga część dotyczy szkoły i jej stosunku do sytuacji w rodzinie. Poświęca się w niej uwagę relacjom między dzieckiem a pracownikami szkoły, dzieckiem i pozostałymi uczniami, a także rodzicami i przedstawicielami placówek. W tym rozdziale zawarty jest również fragment poświęcony innym instytucjom, które pracują z interesującymi nas rodzinami.

Trzecia część raportu składa się z historii poszczególnych osób lub rodzin. W czwartej można znaleźć dobre praktyki, jakie mogliśmy zaobserwować lub o jakich usłyszeliśmy podczas badań. Wreszcie, raport kończy się rekomendacjami skierowanymi do decydentów politycznych, szkół oraz samych rodzin.

⁸ Społeczność lokalną rozumiemy jako wspólnotę tworzoną przez mieszkańców danej miejscowości.

RODZINA

Pisanie o rodzinie w kontekście migracji wymaga na początek poczynienia trzech uwag. Po pierwsze, należy doprecyzować sam termin „rodzina”. Przyjęta przeze mnie na potrzeby tego raportu definicja wynika przede wszystkim z historii, z jakimi zetknęliśmy się podczas badań. Rodzinę podzieliłem na bliższą i dalszą. Rodziną bliższą tworzą pozostający ze sobą w związku, niekoniecznie małżeńskim, rodzice z dziećmi⁹. Dalszą rodzinę z kolei będą tworzyć krewni z obu stron (matki i ojca), a także partnerzy rodziców wraz z dziećmi (będącymi owocem nowych związków lub też świadectwem poprzednich).

Po drugie, przyjęte poniżej kategorie i podziały są niezwykle płynne. Relacje pomiędzy rodzicami przekładają się na ich więź z dziećmi i na odwrót. Przyczyny wyjazdów w niektórych przypadkach są tożsame z ich skutkami. Wreszcie, niektóre historie pokazują, że członkowie rodziny mogą się też w szczególnych sytuacjach zamienić rolami – bywa, że dzieci w pewnym momencie przejmują rolę opiekunów.

Wreszcie, używam terminu „transnarodowy”, aby podkreślić ponadgraniczny charakter rodziny – rodzina jako komórka życia społecznego nie musi być przywiązana tylko do jednego miejsca. Przytoczone w tym raporcie historie jasno pokazują, że więzy rodzinne nie znają granic państwowych.

Wyjazd

⁹ Główny nacisk w projekcie, którego elementem były niniejsze/poniższe? badania położony był na dzieci. Pisanie o rodzinach bezdzietnych miało się więc z celem.

Wśród rodzin, które uczestniczyły w naszych badaniach, migracje przybierały różny charakter. Mieliśmy do czynienia zarówno z wyjazdami krótkoterminowymi (2 tygodnie), czasowymi (na 2-3 miesiące), długoterminowymi i stałymi. W przypadku tych krótkoterminowych i czasowych odstępów pomiędzy poszczególnymi wyjazdami trwały od kilku dni do kilku tygodni. W przypadku stałego pobytu za granicą, przyjazdy do Polski odbywały się co kilka miesięcy lub raz-dwa razy do roku (np. w okolicy Świąt Bożego Narodzenia czy Wielkanocy). Elementem łączącym wszystkie te rodzaje migracji było to, że łącznie trwały przynajmniej kilka lat.

Długość i częstotliwość wyjazdów była kwestią mocno indywidualną. Decydował o nich rodzaj kontraktu podpisanego za granicą, albo też jego brak – w przypadku osób, które nie mogły przyjechać do kraju, ponieważ nagle straciły pracę i musiały poszukać nowego źródła zarobków. Dużą rolę odgrywała też motywacja wyjeżdżających. Jedni rodzice skupiali się na pracy i zarobkach. Inni na pierwszym planie stawiali stały kontakt z rodziną – cykliczne powroty do domu odbywały się najczęściej kosztem zarobków.

Długa rozłąka występowała zwłaszcza na początku wyjazdu – jeśli dana osoba nie miała zapewnionej pracy na miejscu, skupiała wszystkie wysiłki na jak najszybszym znalezieniu jej. Kiedy ją w końcu znajdowała, nie mogła od razu wziąć urlopu. Do tego, pozostała w Polsce rodzina czekała na pieniądze. Migrant nie chciał więc przyjechać z pustymi rękami:

„...Najtrudniejsza jest sytuacja rodzin, która wyjedzie po raz pierwszy, czy tego rodzica, czy tej matki, ale która musi zrobić rozpoznanie, musi się sama odnaleźć. Oczywiście jest jeszcze sprawa języka, są osoby, które nie znają tego języka, bo albo wykształcenie podstawowe, albo zawodowe i to wszystko. Tych takich utrudnień w kwestiach nieformalnych i organizacyjnych przybywa i to jest wtedy, że one są dłużej, bo muszą ten okres adaptacyjny, organizacyjny, i żeby też nie wrócić z niczym tylko coś...(pedagog ze szkoły podstawowej)”

Zdecydowaną większość osób migrujących stanowili mężczyźni. Oprócz tego, zdarzały się przypadki, kiedy oboje rodzice zdecydowali się wyjechać za granicę (pozostawiając niepełnoletnie dzieci pod opieką osób dorosłych, a pełnoletnie najczęściej same). Wreszcie, spotkaliśmy też rodziny, w których osobami migrującymi były kobiety, także samotne matki¹⁰.

¹⁰ Warto również dodać, że zaobserwowaliśmy również przypadki rodzin, w których na wyjazd decydowali się nie rodzice, a dziadkowie lub dzieci (pełnoletnie). W przypadku dziadków, przyczyną

Doświadczenie zawodowe osób wyjeżdżających było zróżnicowane. Przed migracją pracowali w zakładach (m.in. przetwórstwa warzyw), domach opieki dla osób starszych, sklepach (m.in. z używaną odzieżą, supermarketach), myjniach. W niektórych przypadkach wyjazdy spowodowane były również delegacją z firmy, której siedziba znajdowała się w naszym kraju (np. kierowcy TIR-ów czy). Migranci podejmowali też w Polsce prace dorywcze, np. przy zbiorach. Niektórzy byli bezrobotni (od dłuższego czasu, bądź też stracili pracę na krótko przed wyjazdem).

W większości przypadków praca podejmowana za granicą nie była pracą w zawodzie (tym wyuczonym lub praktykowanym) – wyjątek stanowili kierowcy TIR-ów oraz niektórzy pracownicy budowlani. Mężczyźni najczęściej pracowali na budowie, a kobiety sprzątały, pracowały w barach czy też zajmowały się opieką nad osobami starszymi. Migranci brali również udział przy zbiorach (np. warzyw, owoców, kwiatów), a także byli zatrudnieni w zakładach (m.in. przetwórstwa warzyw, przetwórstwa rybnego, rzeźniach, fabrykach kosmetyków, wulkanizacji). Napotkaliśmy także na małżeństwo, które pracowało w firmie pomagającej Polakom w załatwianiu za granicą spraw urzędowych.

Z uzyskanych przez nas informacji wynikało, że mieszkańcy badanych miejscowości, którzy zdecydowali się wyjechać za granicę i otrzymali tam pracę w biurze, sprowadzali za granicę swoje rodziny. Wyjątek stanowiły tutaj osoby, które wykonywały pracę biurową w ramach delegacji.

Najczęściej wybieranymi krajami docelowymi były: Wielka Brytania, Irlandia oraz Niemcy. Niektórzy Polacy jeździli również do Skandynawii (zwłaszcza Norwegii, ale także Szwecji, Danii i Finlandii) oraz na południe Europy: do Francji, Włoch i Hiszpanii. Jeszcze inny kierunek stanowiła Belgia.

Przyczyny wyjazdów były bardzo zróżnicowane. Główną była zdecydowanie praca. Powodem mógł być jej brak, niemożność znalezienia, lub też zbyt niskie zarobki, nie pozwalające utrzymać rodziny. Nie zawsze to osoba, która straciła pensję, decydowała się na wyjazd – w przypadku jednej rodziny np. matka postanowiła wyjechać, mimo że to ojciec stracił pracę. Bezpośrednią przyczyną jej decyzji było to, że małżonek przez dłuższy czas nie mógł znaleźć nowego zajęcia.

były zbyt niskie emerytury, które nie pozwalały im utrzymać się w Polsce. Udawali się oni, podobnie jak większość rodziców, na wyjazdy cykliczne, czasowe. Decyzja dzieci wynikała przede wszystkim z bezrobocia, ale również mogła być formą ucieczki od patologicznej sytuacji w domu rodzinnym.

W innym przypadku jedno z małżonków już było za granicą, a drugie do niego dołączyło w momencie, w którym zaczęło mieć kłopoty w pracy w Polsce.

Pieniądze mogły stać się przyczyną wyjazdu nie tylko z powodu chęci ich zarobienia. Niektóre rodziny próbowały je w ten sposób wyludzić: zatajając zagraniczne zarobki małżonka w miejscowym Ośrodku Pomocy Społecznej, z którego rodzina pobierała zasiłek albo korzystając z zapomogi w kraju przyjmującym. W odosobnionych przypadkach rodzice decydowali się na wyjazd dzieci powodowani chęcią podwyższenia pobieranych świadczeń za granicą.

Warto dodać, że zaplecze socjalne za granicą może się stać przyczyną wyjazdu całej rodziny także z innego powodu. Spotkaliśmy się np. z matką samotnie wychowującą dzieci, która po pewnym czasie pobytu w Wielkiej Brytanii postanowiła zabrać je ze sobą, ponieważ znalazła na miejscu przedszkole z polską grupą kierowaną przez polskiego nauczyciela wychowania wczesnoszkolnego.

Kolejnym powodem wyjazdów były konflikty małżeńskie/partnerskie. W niektórych przypadkach wyjazd miał być sposobem na zażegnanie kryzysu. W innych, był początkiem końca związku, ponieważ dyktowała go chęć przebywania z nowym partnerem lub partnerką – osoba wyjeżdżająca budowała sobie nowe życie w nowym kraju, a dotychczasowa rodzina, z którą emigrująca osoba zrywała kontakt, pozostawała w Polsce.

Większość rozmówców podkreślała jednak, że sam wyjazd nie był przyczyną kryzysów pomiędzy rodzicami. W niemal wszystkich przypadkach problemy zaczynały się znacznie wcześniej, a migracja jedynie jeszcze bardziej je uwidaczniała. Przytaczano wtedy przykłady związków, dla których wyjazd nie tylko nie okazał się końcem, lecz je jeszcze bardziej umocnił.

Wreszcie, niektórzy polscy emigranci decydują się na wyjazd z kraju, ponieważ są oni poszukiwani przez organy ścigania. Uchylają się w ten sposób przed zasądzonymi w Polsce wyrokami. Były to odosobnione przypadki, niemniej jednak potwierdzone przez funkcjonariuszy policji.

Bez względu na przyczyny i rodzaj wyjazdu oraz rodzaj i częstotliwość kontaktów, opuszczenie domu przez jednego lub dwójkę rodziców zmieniało sytuację całej rodziny. Nadzieje i oczekiwania poszczególnych członków wobec pozostałej części rodziny zmieniały się w zależności od okoliczności.

Ludzie wyjeżdżali z poczuciem dużej niepewności. Robili tylko ogólne plany i patrzyli, co im życie przyniesie. O wielu rzeczach w ogóle nie myśleli i ich nie planowali:

I w pani rodzinie ktoś wyjechał zagranicę?

- Tak, mąż.

Mąż. On wyjechał już dawno?

- W maju [2014]¹¹. (...)

W maju wyjechał, to jest jego pierwszy wyjazd?

- Tak, tak.

Dokąd wyjechał, do jakiego kraju?

- Do Niemiec.

Do Niemiec. Czy to jest wyjazd, który zaplanował sobie na długo czy..?

- W zależności jak tam pozwoli sytuacja, w sensie materialnym i czy w ogóle prace będą i takie tam, ale ogólnie to z mojego męża rozmowy, to 5 lat by chciał tam siedzieć, bo jednak jest inna płaca.

A co on robi?

- Budowlankę. Płytki kładzie.

A w Polsce też się tym zajmował?

- Też, też ogólnobudowlane. (...)

Czyli zapowiada się, że faktycznie te 5 lat będzie tam.

- Na razie, wszystko się okaże w praniu. Tak naprawdę, można sobie, w życiu można sobie dużo planować, a to później się jednak okazuje...

A w tej chwili jest zadowolony z pobytu tam?

- Tak, tak, tak.

Czy syn wiedział o tym, że tata wyjedzie?

- Tak, były tematy już tam miesiąc przed tym właśnie. Rozmawianie, właśnie, że są takie plany, był przy tych tematach.

Wypowiadał się w jakiś sposób na ten temat?

- Nie, nie, nie. Był trochę zdziwiony, ale też chyba trochę inaczej sobie to wyobrażał, że jednak nie będzie takich dużych przerw między męża pobytem w domu.

Czy dla niego te wyjazdy są trudne?

- Teraz już tak trochę mniej, ale początki były też ciężkie.

¹¹ Badania były robione w listopadzie i grudniu 2014.

Jak to się objawiało to, że są ciężkie?

- No, był płacz na pewno, że była rozłąka. (...) też taki trochę bunt był.

Bunt, że tata wyjechał?

- Tak, tak.

Coś więcej za tym stało, że jak tata wyjechał i co?

- Tata wyjechał. No ja akurat z teściową jeszcze mieszkam, to mu tłumaczyliśmy, że po to po prostu, żeby mu było lepiej, no, tłumaczyliśmy dlaczego. Nie dlatego, że nie chce być z nami, czy po prostu, nie wiem, ucieka od nas, tylko po prostu żeby było lepiej. (...)

Czy w okresie wakacji pani lub chłopcy tam byli u taty?

- Nie, nie, nie byliśmy. (...)

To wynika z warunków, w jakich mąż mieszka czy..?

- [westchnięcie]. No na razie nie było takiego nawet takiego tematu więc, warunki swoją drogą. Może tam w przyszłości, może faktycznie w przyszłym roku, może tam coś się zorganizuje.

Mąż mieszka w jakimś samodzielnym mieszkaniu czy w pokoju z kolegami?

- W pokoju z kolegami.

Dlatego to też, domyślam się z tego powodu było trudno?

- Też, też, te noclegi, wiadomo, że to też trzeba organizować. Jakies tam spanie na podłodze, albo coś, nie wiem nawet. Na ten temat nawet nie dyskutowaliśmy.

A myśli pani, że to by było ważne dla chłopaków żeby zobaczyli, gdzie tata jest, gdzie pracuje?

- Na pewno, na pewno. Samo miejsce, właśnie, byłoby ciekawi co tata, jak to wygląda wszystko, inne państwo, i w ogóle, to też jest inaczej... (...)

Jakie pani widzi korzyści z tego, że mąż wyjechał zagranicę?

- No, przede wszystkim te finanse. A tak z korzyści, chyba tylko to. Ogólnie to jednak jest takie smutno, tęsknota jest.

Czyli są też jakieś niekorzyści?

- No w większości raczej nie. No, tak korzyści, tak naprawdę to nie widzę korzyści z tego. Tylko te finanse, bo jednak lepiej się powodzi....

A czy myśleliście państwo o tym, żeby się wszyscy przenieść tam?

- Tak, tak. Był też taki temat, ale jakby była taka opcja, warunki by pozwoliły na to, to dlaczego nie. Przede wszystkim też wszyscy naprawdę byśmy musieli tego języka się uczyć. (...)

Rozmawiacie o tym.

- Tak rozmawiamy. (...) na samym początku już mówił, że planuje być 5 lat, że jakby było tak jak jest to czemu nie.

A po tych 5 latach chce wrócić?

- No, raczej tak.

W ciągu tych 5 lat chce....

- Chyba, że byłaby taka opcja, żeby tam zostać, pojechać do Niemiec i mieszkać to, to też by mogło to być. Jakby była taka opcja po prostu. (...)

To jest cel, a nie cel żeby tam zostać na stałe?

- Raczej nie, jakby było to tak, to bym wtedy poszła na to, ale ogólnie to cel jest ten pierwszy.

Między nami, rodzicami

Wszyscy rozmówcy podkreślali, że o dobrze funkcjonujących małżeństwach się nie mówi. Także dlatego, że wyjazd niewiele zmieniał w ich relacjach. Oczywiście, zagościła u nich na stałe tęsknota – nieodzowny towarzysz migracji. Polepszyła się sytuacja materialna. Innych zmian nie zauważano.

Co innego, kiedy w związku pojawiały się problemy. Wynikały one przede wszystkim z braku porozumienia. Z powodu rozłąki, ludzie odzwyczajali się od siebie. Nie potrafili już ze sobą przebywać. Oczekiwanie na przyjazd tej drugiej osoby zamieniało się w odliczanie dni do jej wyjazdu. Żeby był wreszcie święty spokój.

Brak porozumienia, czy też zrozumienia drugiej osoby mógł przerodzić się w pretensje. Pretensje ze strony osoby, która została w Polsce – że sama musi się wszystkim zająć, domem, dziećmi. Druga osoba przebywa w tym czasie za granicą i nie włącza się w życie rodziny, nie interesuje się nią. Pretensje pojawiały się również z drugiej strony – że osoba, która została w kraju, sobie nie radzi. A przecież nie musi chodzić do pracy, tylko zająć domem i dziećmi:

„...I mama dostaje taką informację zwrotną: że sobie nie radzisz. I wszystko na tą biedną kobietę. Nie dość, że ona zostaje sama, często z dwójką, trójką dzieci i właściwie... no, ale słuchaj, ty jesteś tutaj, ja jestem tam, ja zarabiam, a ty powinnaś dopilnować, żeby były dobre oceny...(pedagog z gimnazjum)”

Na opinie osoby wyjeżdżającej o sytuacji w domu wpływają, chcąc nie chcąc, dzieci. Często ciesząc się z powodu wizyty rodzica, zachowują się wzorowo. I trudno wtedy migrantowi

zrozumieć, pretensje ze strony małżonka/malżonki. Przecież – z perspektywy rodzica gościnnie obecnego w domu - wszystko jest w porządku.

Niekiedy w związku pojawia się też zazdrość. Wspólne spędzanie czasu podczas przyjazdu jednego z rodziców do Polski zamienia się we wzajemne kontrolowanie: spotkań, telefonów. Bycie razem schodzi na dalszy plan – najważniejszym staje się złapanie tej drugiej osoby na gorącym uczynku. Mimo, że często podświadomie wcale się tego nie chce zrobić. Z czasem dochodzi do wzajemnych oskarżeń i klótni.

Wszystkie opisane wyżej sytuacje stanowią prostą drogę ku utracie bliskości, więzi, co z kolei może się przyczynić do rozpadu rodziny. Zakończonych, bądź nie, rozwodem. Istnieje bowiem szereg przypadków, kiedy to małżeństwo dalej oficjalnie funkcjonuje, pomimo że małżonkowie już od dawna nie są razem. Związek między nimi staje się małżeństwem na papierze.

Czasem wyjazd powoduje uzdrowienie relacji, przynajmniej pomiędzy niektórymi domownikami. Od jednej z napotkanych rodzin usłyszeliśmy, że wyjazd mężczyzny sprawił, że w domu zagościła normalna, spokojna atmosfera. Więż między pozostałą w Polsce matką i córką się zacieśniła. Ojciec przyjeżdża tylko na kilka dni i obie wtedy „biorą sobie na wstrzymanie” i przymykają oko na jego zaczepki czy nadużywanie alkoholu. W końcu jest to kwestia kilku dni. A do tego jeszcze pieniądze przywozi. I to niemało.

Do rozwodów dochodzi także dlatego, że rodzice znajdują nowe partnerki i nowych partnerów. Ten, który jest za granicą, ponieważ szuka kogoś, z kim mógłby porozmawiać o trudach emigracji. Kogoś kto go zrozumie. Z kolei rodzic, który pozostał kraju, szuka wypełnienia pustki, która została po wyjeździe i słów pocieszenia w niedoli, jaką staje się samotne prowadzenie domu.

Jedna z rozmówczyń zwróciła uwagę na to, że wiele rozwodów bierze się bez orzekania o winie, mimo że jest ona ewidentna – np. po stronie osoby, która wyjechała i założyła w nowym kraju nową rodzinę. Kobiety, które wnoszą o rozwód, decydują się na takie rozwiązanie, ponieważ mężczyźni obiecują w zamian zrzeczenie się prawa do podziału majątku. Zostawiają im mieszkanie, samochód.

Brak orzeczenia o winie bardzo często idzie w parze z brakiem alimentów. W połączeniu z zaprzestaniem przysyłania pieniędzy przez mężczyzn ten fakt sprawia, że pozostawione w kraju kobiety z dziećmi znajdują się w bardzo trudnej sytuacji materialnej. Czasami zdarza się również tak, że mimo wcześniejszych zapewnień, po dokonanych rozwodzie, mężczyźni i tak żądają podziału majątku. Do czego zresztą mają pełne prawo.

Czasami, związki powstają już podczas migracji. Mężczyzna wraca do rodzinnej miejscowości i poznaje w niej kobietę. Nadal pracuje za granicą, ale regularnie do niej przyjeżdża. Z czasem, z ich związku rodzą się dzieci. W niektórych przypadkach, kobiety nie występują o ustalenie ojcostwa – nie chcą denerwować mężczyzn, gdyż boją się, że zostaną same. Wszystko jest przecież dobrze. W końcu ojcowie dzieci przyjeżdżają regularnie i jeszcze pieniądze przywożą.

Dzieci-rodzice

Pierwsze pytanie, jakie nasuwa się podczas rozważań dotyczących relacji pomiędzy migrującymi rodzicami i dziećmi dotyczy tego, dlaczego dzieci zostają w domu? Odpowiedzi są przynajmniej cztery. Po pierwsze, edukacja, zwłaszcza w przypadku nastolatków. Rodzice, a często i same dzieci, wolą skończyć szkołę w Polsce i dopiero potem myśleć o ewentualnym wyjeździe. Po drugie, czas – sytuacja ta dotyczy przede wszystkim rodzin, w których oboje rodzice pracują za granicą i sami nie mogą zająć się dziećmi. Po trzecie, pieniądze – utrzymanie rodziny w innym kraju okazuje się bardziej kosztowne niż pozostawienie jej w Polsce. Wreszcie, niektórzy szkolni pedagodzy zwracali uwagę na brak dojrzałości opiekuńczo-wychowawczej części rodziców – w pewnych przypadkach pozostawienie dzieci z opiekunami okazuje się po prostu wygodniejsze dla rodziców. Jeden z pedagogów szkolnych opowiadał:

„...podstawowy powód to taki, że rodzic sam musi tam zaistnieć... Musi tam zafunkcjonować, a najczęściej jest tak, że nie do końca się porusza w tych kwestiach... takich opiekuńczo-wychowawczych (...) Skupia się na swojej pracy, na swoich zadaniach, tym bardziej, że jest to praca fizyczna, praca gdzieś tam na akord, pracuje wiele godzin. To też się wiąże z tym, że dzieci musiałyby mieć opiekę. Wiadomo, że w krajach zachodnich jest to bardzo restrykcyjnie traktowane i nie może być sytuacji, że dziecko przebywa samo. Też pewnie docierają do nich takie informacje, że gdzieś tam część pieniędzy musieliby przeznaczyć na tę opiekę, bądź też poszukać tych instytucji, tych osób, które by wsparły ich w tym momencie. Natomiast takiej dojrzałości, takich umiejętności oni nie posiadają...”

Warto dodać, że pracownicy szkół podkreślali, że problem jest znacznie bardziej złożony i nie dotyczy jedynie rodziców, którzy wyjeżdżają zagranicę. Takie samo podejście obserwowali także u tych, którzy mieszkali w kraju:

„...Bardzo lubią sobie to tłumaczyć: „A, im wcześniej złapie dorosłości, tym sobie lepiej w dorosłym życiu poradzi”. I nie trafia do rodziców tłumaczenie, że dziecko musi mieć pewne zasady. Musi z domu wynieść jakiś sposób postępowania. Żeby wiedziało, jak się w tym dorosłym życiu odnaleźć. Że jemu się samo to z niczego nie urodzi w głowie...(pedagog z gimnazjum)”

Na decyzję o pozostawieniu rodziny w Polsce mogą także mieć wpływ doświadczenia nabyte podczas emigracji. Pracujący za granicą rodzice mają poczucie, że są w obcym kraju i że nigdy nie zajmą takiej samej pozycji społecznej co rodowici mieszkańcy. Zawsze pozostaną osobami „z zewnątrz” i nie chcą, żeby ich dzieci podzielały ten los.

Kontakty między rodzicami i dziećmi w przypadku rodzin rozdzielonych przez migrację są mocno zróżnicowane. We wszystkich przypadkach głównym narzędziem komunikacji jest Internet (Skype, Facebook, mail) i telefon komórkowy (rozmowy, sms). Utrzymanie stałego kontaktu jest dla dzieci istotne, chociaż może ono przynosić różne skutki, zwłaszcza w przypadku najmłodszych:

„...Staram się go za dużo do Skype’a nie brać, bo płacze (...) On myśli, że tata przyjdzie zaraz i chodzi pokazuje mu zabawki, że ma od niego wziąć, bo myśli, że tata zaraz wyjdzie z tego ekranu, staram się, żeby go jak najmniej widział, ale telefon czasami przynosi żeby do taty „hallo” zrobić. Troszeczkę ma cięższą mowę, no i leniwy jest. Z tatą tam czasami po swojemu pogada i w ogóle, jak go widzi na kamerze to płacze, a w ciągu dnia, jak tam jest wszystko OK., to nie wspomina za bardzo. Tylko najgorzej jak go widzi...”

Częstotliwość i forma wizyt jest zmienna. W większości przypadków są to wizyty w obu kierunkach – pracujący za granicą rodzice przyjeżdżają do rodziny do Polski, a także są odwiedzani w kraju przyjmującym. Zdarzały się jednak i przypadki takich rodzin, w których dzieci nigdy nie odwiedziły swoich rodziców/rodzica w miejscu pracy.

Głównym skutkiem wyjazdu rodziców (jednego lub dwóch) za granicę jest po prostu brak ich obecności w domu. Jak to ujął jeden z księży – dzieciom brakuje witaminy O:

„...Człowiek potrzebuje tej witaminy O, obecności rodzica. Że właśnie nic nie jest w stanie jej zastąpić. Nawet dziadek czy babcia. Ksiądz jest księdzem. Może być najwspanialszym... papież może być najwspanialszym... Nikt nie jest w stanie zastąpić rodziców...”

Taki stan rzeczy ma skutki zarówno wobec dzieci jak i samych rodziców. Pierwszym, wspólnym dla wszystkich, jest tęsknota – za tymi co wyjechali i za tymi, którzy zostali. Tęsknota była widoczna zwłaszcza u dzieci:

„...To było wyraźnie widać w jej zachowaniu. To nie była ta sama dziewczynka. Mimo, że była pełna nadziei na ten wyjazd i na lepsze życie tam, za granicą...(wychowawczyni z gimnazjum)”

Tęsknota jest szczególnie odczuwalna przez dzieci w momencie, w którym rodzic przebywający za granicą zaczyna zrywać kontakt z rodziną, a one jeszcze o tym nie wiedzą:

„...tata już kontakt zrywa, a dziecko jeszcze nic nie wie. I żąda. Otwarte nożyce, jak to mówią, ni tak ni tak. Ten etap rozwoju. Co z tej szkoły przychodzi to wokół telefonu się kręci. Kto zadzwonił... To już... może tata...(pełnomocnik ds. polityki prorodzinnej w gminie)”

Brak rodzica w domu powoduje też brak wzorców dla dzieci. Widoczne jest to zwłaszcza w przypadku dziewczynek wychowujących się bez matek i chłopców mieszkających w domach, w których nie ma ojców. Nie mają, odpowiednio, żeńskiego i/lub męskiego wzorca. Ponadto, nie znajdują również oparcia w rodzinie.

Więzi pomiędzy rodzicami i dziećmi się rozluźniają. Małe dzieci, mimo że bardzo tęsknią i przeżywają wyjazd rodzica, nie chcą rozmawiać z nimi przez telefon czy Skype'a w danym momencie, ponieważ zajmują się innymi rzeczami, np. grą na komputerze, która jest dla nich znacznie bardziej atrakcyjna. Jeśli rodzic wyjechał w pierwszych latach życia dziecka to często ono już nie pamięta, jak to było, gdy rodzic jeszcze mieszkał w domu. Jeśli dziecko urodziło się już po jego wyjeździe to po prostu nie wie, jak wygląda codzienne życie z dwójką rodziców. W

przypadku starszych dzieci niechęć do rozmów może być celowa – jest wyrazem ich sprzeciwu wobec nieobecności rodzica w domu.

Jeden z nastolatków, uczeń liceum, w ten sposób opisał swoje relacje z ojcem:

„...jak się go widzi raz w roku, albo dwa razy do roku, to jednak jest to inaczej. I wiadomo, że... można powiedzieć, że zmieniliśmy się... I nie potrafimy czasem się dogadać. Bo on żyjąc tam, ja żyjąc tutaj – tak jakby żyjemy w różnych realiach... I ja dorastając... on nie był w najważniejszym momencie mojego życia. Bo jak wyjechał, jak miałem te 10 lat, przypuścimy, czy 8... to ja w sumie dorastałem, się kształtowałem.. Byłem wychowywany... Czy tam nie wiem... Wpajano mi jakieś ideały... system wartości i takie rzeczy... I on przy tym po prostu nie był. Telefonicznie to jednak się nie da tego załatwić. Nie da się wychować dziecka przez telefon... Więc te relacje nie są jakieś takie oszalamiające. Wiadomo, szanuję go jako ojca, on mnie kocha jako dziecko, ale to nie jest tak, jak się przebywa na co dzień ze sobą. Tylko po prostu zwykła rozmowa... I tyle w sumie...”

Chwilę później dodał:

„...Jak byłem mały, to wiadomo coś tam się zawsze wydarzyło, coś tam nabroilem i mama mogła sobie nie dawać rady. To prosiła o pomoc tatę, żeby mi coś przetłumaczył... Czy wytłumaczył. I w ten oto sposób próbował mi coś wpajać i mnie jakoś wychowywać i uczyć, ale... wiadomo, z różnym skutkiem to wychodziło. Bo jako małe dziecko, to albo chciało mi się tego słuchać, albo nie chciało mi się tego słuchać. A że miałem wybór nacisnąć czerwoną słuchawkę, to... różnie to bywało...”

Kwestia relacji z rodzicami jest bardzo indywidualna i nie zależy tylko od formy i częstotliwości kontaktu. W przypadku innej rodziny np. dziewczyna, też uczennica liceum, mieszkała na stałe z babcią, ponieważ oboje jej rodzice wyjechali za granicę. Większość decyzji ustalała jednak z nimi, np. dotyczących wyjść wieczornych. Sama też gospodarowała domowym budżetem.

Niekiedy, rozłąka przynosi efekty wręcz odwrotne – relacje pomiędzy dzieckiem i rodzicem się zacieśniają. Dotyczy to zarówno rodzica, który został w domu, jak i tego, który wyjechał. Migracja powoduje, że np. zaczynają ze sobą więcej i częściej rozmawiać, aniżeli wtedy, kiedy mieszkali razem.

Bywa, że rozłąka prowadzi też do utraty przez rodziców autorytetu w oczach dzieci. Jeden z gimnazjalistów ujął to w ten sposób:

„...Dziadkowie mówili (matce?) o różnych ocenach, uwagach... Prawda? I mówiła po prostu, że jak przyjedzie! A wtedy, jak byłem młodszy, to bardziej się tym przejmowałem. Bo teraz sobie myślę... kiedy mama przyjedzie? Za pół roku... No teraz to na święta, to już niedługo... To myślę, mam miesiąc na poprawę ocen. No, a wtedy, to po prostu panikowałem, że mama przyjedzie, dostanę ochrzan! Nie pomyślałem o tym, że coś poprawię. W zachowaniu, w ocenach. Ale co to było? To była podstawowa klasa... To były klasy 1-3 bodajże. I po prostu byłem młodszy. Inaczej myślałem...”

Brak stałego, nie-wirtualnego kontaktu z dziećmi ma również konsekwencje dla dorosłych. Po pierwsze, nie uczestnicząc w życiu codziennym swoich potomków, tracą ważne dla dzieci chwile – zarówno te dobre jak i złe. Bardzo wiele im umyka i jest to już nie do nadrobienia – dzieci przeżywają dane wydarzenie w określonym momencie i właśnie wtedy chcą się nim podzielić:

„...bardzo dużo ucieka rodzicom z życia tego dziecka. Jakiś wzlotów, upadków. Szczęśliwych chwil, ale też... niemoc... ja myślę, że to jest straszne dla takiego rodzica, który jest tam. Jak dziecko dzwoni do niego całe zapłakane i mówi, że coś mu się wydarzyło i nie może po prostu go przytulić, złapać za rękę. To jest na pewno okropne...(nauczycielka świetlicy)”

Rodzice często próbują zrekompensować dzieciom brak swojej obecności podczas wizyt. Najczęstszą formą rekompensaty są prezenty, często drogie, takie jak laptopy, smartfony czy tablety. Dzieci chętnie na to przystają, gdyż prezenty im imponują. I mogą się nimi pochwalić przed znajomymi. Niczego jednak nie rozwiązują – dalej tęsknią i dalej sobie nie radzą z zaistniałą sytuacją. Jak stwierdził jeden z rozmówców:

„...funkcja rodziców w rodzinie sprowadza się do sponsora, a nie do autorytetów. Do kogoś, kto pokazuje życie...(pedagog z gimnazjum)”

Warto jednak podkreślić, że w niektórych przypadkach pieniądze nie służą tylko utrzymaniu domu i kupowaniu prezentów. Wiele rodzin przeznaczają je również na rozwój dzieci: zapisuje je na dodatkowe zajęcia, kursy językowe itd.

Przyjazd rodziców jest również okazją do „nadrobienia straconych chwil”. Sposób spędzania wolnego czasu zależy od rodziny. Jedni idą na zakupy, inni na spacer. Niektórzy odwiedzają dalszą rodzinę i znajomych. Zwłaszcza wspólne wyjścia z domu są dla dzieci bardzo istotne:

„...widać było, że rodziny całe idą i mama i tata i rodzeństwo, a tutaj jednak, kiedy można iść? Przyjedzie np. na te dwa dni, to jest wszystko trochę pozalawia sprawy czy tam sobie zakupy zrobi też, bo też musi sobie zakupy zrobić tam do samochodu to po prostu nie ma czasu żeby tak iść na spacer. Nie, nie to już nie ma w ogóle szans. No teraz przyjedzie, bo zapisałam syna na piłkę na treningi, teraz w sobotę jest trening, no i liczy na to, że tata zdąży przyjechać i z nim przyjdzie...”

Te wspólnie spędzone chwile są dla wszystkich, a szczególnie dla dzieci, bardzo ważne – jak to określił jeden z pedagogów, uzyskują wtedy „fajną odporność”, która pomaga im przetrwać miesiące rozłąki. Przyjazd może jednak powodować także i problemy.

Rodzice nie mają możliwości postawienia jasnych granic. Chcą jak najaktywniej i jak najintensywniej wykorzystać wspólnie spędzany czas, przez co często przysmykają oko na zachowanie dzieci:

„...bo jak często taki rodzic wraca z zagranicy, na krótki tam czas. To chce dziecku dać wszystko. Żeby ten czas wykorzystać jak najlepiej. I czasami może nie reagować na pewne negatywne sygnały ze strony tego dziecka. Może nie... bagatelizuje niektóre sygnały, bo chce wykorzystać na „maksę” te dwa trzy tygodnie, które im zostały i nie być tym złym policjantem, tylko tym dobrym...(nauczycielka)”

Na dłuższą metę prowadzi to do zaburzenia rytmu życia rodziny. Kiedy rodzic, który zostaje w domu, próbuje później ponownie ustalić porządek, napotyka na bunt ze strony dziecka:

„...mama, która zostaje na miejscu, z tym dzieckiem żyje codziennie: zrób lekcje, naucz się, wyrzuć śmieci, idź do kościoła, pomóż mi. I teraz ten ojciec, który wraca, teraz: idziemy na

zakupy i kupię ci to to i to. Idziemy na lody. Zagramy w karty, zagramy w chińczyka. Dobra, nie ucz się teraz, nauczysz się później, będzie na to czas. Oj dobra, później zrobi, później pójdzie, później... (pedagog z gimnazjum)”

Dzieci – inni opiekunowie

Opiekunami w obliczu wyjazdu obu rodziców za granicę zostają przeważnie dziadkowie. Mogą nimi zostać także i inne osoby – jest to kolejna, mocno indywidualna kwestia. W wielu przypadkach dodatkowi opiekunowie pomagają też jednemu z rodziców, który został z dziećmi w kraju. W naszych badaniach napotkaliśmy na następujące konfiguracje:

- Babcia + dziadek
- Babcia + dziadek + ciocia (siostra matki)
- Babcia + dziadek + ojciec
- Babcia
- dziadek
- matka + babcia
- dziadek (+ wujek, czasem)
- babcia + pełnoletni brat
- ciocia (siostra matki)
- ciocia (bardzo dobra znajoma matki)
- pełnoletnia siostra
- pełnoletnia siostra + ciocia (siostra matki)

Rozmówcy podkreślali, że bardzo duże znaczenie ma wybór opiekuna. Ważne są jego predyspozycje, ale też relacje, jakie go łączą z dziećmi. Ważne bowiem jest to, żeby dzieci nie odebrały nowej sytuacji jako kary, że zostały z pewną osobą, a nie inną.

W wielu przypadkach rodzin, w których opiekunowie nie są rodzicami, sprawowana przez nich opieka nie jest uregulowana prawnie. Może to prowadzić do bardzo poważnych konsekwencji, chociaż rodzice często nie zdają sobie z tego sprawy. Jak relacjonowała jedna z nauczycielek:

„...Tylko jak się coś wydarzy złego... w tym momencie jest powiedzmy potrzebny rodzic... czyli opiekun prawny... To wtedy przychodzi babcia I mówi... no niestety rodzice są

zagranicą, pracują, nie ma... I my wtedy tłumaczymy: czy państwo rozumiecie, że możemy podać nawet tę sprawę do sądu I wtedy mogą nawet zostać rodzice pozbawieni praw rodzicielskich... Bo to jest taka sytuacja, że porzucili dziecko. Wyjechali, porzucili dziecko. "Ale nie.. dziecko przecież zostało pod moją opieką." Ale pani nie ma praw rodzicielskich. Nie ma pani tej władzy prawnej nad dzieckiem. "No, ale jesteśmy z rodzicami w kontakcie telefonicznym, jak się coś dzieje..." Wie pani, to nie jest tak, że wsiądzie w pociąg i przyjedzie za dwie godziny..."

W innym przypadku dzieci zostały zupełnie same, a tłumaczenie, jakie usłyszała dyrekcja szkoły od matki było następujące:

„...ja zapytałam „pani zostawiła te dzieci same?”, ja myślałam, że ona do sanatorium pojechała, a ona do mnie „co się pani mnie czepia, przecież ten starszy ma już prawie 18 lat, zresztą ja tam sąsiadce napisałam na kartce”...”

Problem związany z brakiem przekazania opieki prawnej dotyczył nie tylko rodzin, w przypadku których oboje rodzice wyjechali za granicę. Często bowiem rodzice byli po rozwodzie i dziećmi zajmowało się tylko jedno z nich. W jednej z miejscowości dziećmi zajmowała się babcia, gdyż rodzice byli po rozwodzie, a matka wyjechała za granicę. Kiedy jednak dziecko trafiło do szpitala to ojciec musiał wyrazić na to zgodę, mimo że nie utrzymywał z rodziną kontaktu już od lat.

Zdecydowana większość rozmówców podkreślała, że opiekujący się dziećmi dziadkowie z wielką troską i miłością podchodzą do wnuków:

„...bo jak rozmawiam z takimi dziadkami to mi mówią: ale pani, czy ja jeszcze zdążę jemu pomóc? Bo ja już mam tyle lat i mnie życie skrzywdziło w tym, w tym i w tym. Ale ja już chciałbym zapewnić mojemu wnukowi, żeby on miał lepiej niż tam, w Anglii...(dyrektorka szkoły)”

Owa troska może jednak prowadzić do nadopiekuńczości, a także niemocy wobec np. buntujących się nastolatków. W wielu wypowiedziach powtarzało się stwierdzenie, że dziadkowie na więcej pozwalali dzieciom, ponieważ miała to być rekompensata za to, że rodziców nie było w domu. Reakcją dzieci na mieszkanie z dziadkami może być bunt, żal, ale też i szacunek:

„Jak rozmawiamy o rodzinie to ona tak mówi, że ona nie będzie mówiła o rodzicach, bo oni są za granicą, będzie mówiła o dziadkach. Bo u nich mieszka. Oni sprawują opiekę. Ona jest z nimi związana. Ona mówi bardzo ciepło o nich. I zawsze: babcia byłaby dumna ze mnie...(nauczycielka świetlicy)”

Zdarzają się jednak i takie przypadki, w których opiekująca się wnuczką babcia wprowadza metody wychowawcze, które stosowała wobec jej matki:

„...I z babcią jest tak, że babcia jest starej daty bardzo. (...) Denerwuje mnie jej sposób postępowania. Moja mama się śmieje, że przechodzę okres buntu. Ale ja tak nie uważam. Po prostu poczułam na własnej skórze, jak to jest być pod skrzydłami babci. Ona by chciała rządzić, ona by wszystko... I już miałam okres, że stwierdziłam, że będę siedziała sama. Bo ja sobie dobrze radzę sama. Nawet rodzice to wiedzą. Ale pod tym względem, że jest to nielegalne prawnie, ja nie mogę zostać sama. Więc wynegocjowałam, że babcia na razie – do końca drugiej klasy, będzie ze mną siedziała, ale tylko w tygodniu. W weekend pakuje swoje rzeczy i idzie do siebie, żeby ja mogła odpocząć. I to się sprawdza w sumie. Bo w ciągu tygodnia mnie nie ma. Mnie nie ma, bo ja mam dużo zajęć pozalekcyjnych. I babcia siedzi sama. I to raz, jest dla niej niezdrowe, bo siedzi w obcej miejscowości dla siebie. Sama w dużym domu. A dwa, ja się źle czuję sama z babcią w domu. Bo to jest różnica. Ja na przykład nie mogę powiedzieć, że wychodzę sobie ze znajomymi. Nie, bo ty masz siedzieć i się uczyć. Coś tam... O chłopaku, to się w ogóle nie wspomina w jej obecności, bo co ty! Na studiach dopiero! Dziecko! I nie powiem, że... miałam okres takiego, że... wychodziłam z domu, oby nie z babcią siedzieć. Ale teraz jest już ok...(uczennica liceum)”

Dzieci same w domu

Jeśli któreś z rodzeństwa jest pełnoletnie to, w wypadku wyjazdu nieobecności rodziców, najczęściej właśnie ono przejmuje opiekę nad pozostałymi. Często sobie nie radzą w upilnowaniu młodszych braci czy sióstr nie są przygotowani do wzięcia odpowiedzialności za innego człowieka. Sam fakt, że mają ukończone 18 lat niczego nie zmienia.

Relacje pomiędzy rodzeństwem różni się w zależności od rodziny. Dominuje w nich chęć zaopiekowania się młodszymi przez starszych, także w tych przypadkach, kiedy tylko jedno z rodziców wyjechało za granicę.

Członkowie rodzin

Migracje mają nie tylko wpływ na relacje pomiędzy członkami rodziny, ale na nich samych oczywiście też. Mogą przynieść skutki zarówno pozytywne jak i negatywne. Poniżej przedstawiam jedynie niektóre z nich – te, które dotknęły członków rodzin objętych przez nas badaniem¹².

Dziecko

Efektem wyjazdu rodzica dla dziecka jest poczucie straty. Może się ono objawiać m.in. izolacją – w przypadku jednej z rodzin np. chłopiec całymi dniami zamykał się w swoim pokoju i grał na komputerze. Nie nawiązywał nowych znajomości, a i z dotychczasowymi miał problemy.

Nie sposób w tym momencie nie poczynić uwagi, że ograniczenie się rzeczywistości dziecka do sfery wirtualnej (czy tej pochodzącej z komputera, czy tej z komórki) nie jest właściwe jedynie małoletnim, których rodzice wyjechali za granicę. Jak zauważyła jedna z rozmówczyń:

„...Nieodzownym atrybutem w ich życiu jest komórka. Bez komórki... tak jak ja to widzę, największa kara, jaką rodzice stosują, czy tych rozwodników, czy gdzieś tam za granicą, jak już nie wiedzą co robić to odstawić od komputera czy tam komórki. Największa kara. On może tydzień nie wychodzić. On może dostać w tyłek, ale broń Boże komórka. I broń Boże komputer. Bo to jest po prostu porażka. I jak to rodzice robią to jest taka agresja, że potrafią meblami rzucać. Demolować. (...) Bo oni są anonimowi. (...) ale jak to im się też zabierze, no to po prostu... masakra. (...) dużo jest takich przypadków. A potem terapia, bo sobie nie radzą...(pedagog szkolny)”

¹² Warto przy tej okazji powtórzyć, że w trakcie badań skupialiśmy się na skutkach migracji dotyczących relacji społecznych, a nie zmian wewnętrznych. Niezaprzeczalnym pozostaje fakt, że jedno z drugim mocno się łączy. Zmiany wewnętrzne są jednak domeną psychologii, a więc dziedziny, która była zespołowi badawczemu obca.

W przypadku nastolatków brak rodziców oznacza również większą samodzielność. I większą odpowiedzialność:

„...Największą korzyścią jest to, że nauczyłem się dużej odpowiedzialności. Bo żyjąc sam, jeszcze mając na głowie psa do tego wszystkiego, to jednak uczy to odpowiedzialności za siebie i za to zwierzę, które jest w domu. Bo mama nie przyjdzie, nie ugotuje, nie upierze, tylko trzeba to zrobić jednak samemu. Jak sam nie zrobię zakupów, to nie będę jadł. Tak to działa...(uczeń liceum)”

Dużą trudnością, zwłaszcza na początku, jest też kontrola wydatków. Pilnowanie, żeby nie wydać wszystkiego od razu. Nauczenie się planowania budżetu domowego, trzymanie się terminów płacenia rachunków. Kolejną kwestią jest prowadzenie domu, np. jego sprzątanie:

„...Kiedyś to było posprzątanie tylko jednego pokoju. I to w sumie posprzątanie, żeby nigdzie nie leżały skarpetki, czy jakieś takie rzeczy, aby mama nie krzyczała. A teraz to jednak trzeba pozmywać naczynia (...) I wyrzucić śmieci. I jednak całe mieszkanie tam w miarę ogarnąć. Bo jak sprzątnę jeden pokój, to jednak reszta pozostaje brudna. Więc trzeba zapanować nad całością. No i to jest duży minus tego wszystkiego, że nie ma rodziców, którzy wspierają – dobra, ja pójdę po bułki, a ty ogarniesz pokój i jakoś to szybciej załatwimy...(uczeń liceum)”

Niekiedy zdarzają się sytuacje, w których po prostu przydałaby się obecność drugiej osoby:

„...Ciemna noc, gdzieś druga godzina w nocy, a ktoś mi się dobija do drzwi. Jakieś wrzaski. Ktoś po prostu pijany. Może nie trafił do tej klatki. Nie ten blok, nie to osiedle, może nawet miasto! [śmiech] I po prostu mu się pomyliło. I musiałem jakoś zareagować w takiej sytuacji. I trzeba było zachować zimną krew, gdzie tu się dobija pijany, awanturujący się mężczyzna... No i trzeba było z tego wyjść jakoś cało. Albo z udziałem policji, albo bez – to różnie bywało. Na szczęście udało się bez. Po prostu trzeba było sobie poradzić...(uczeń liceum)”

Dla nastolatków, wyjazd rodziców i zostanie samemu w domu oznacza również wolność:

„...każdy nastolatek marzy jednak, żeby nie mieć tej kontroli rodzicielskiej nad sobą. Musisz wrócić o 10, załóż to, załóż tamto. Wybierz te buty. Ubieraj się tak, jak ci mówię, a nie tak jak sam chcesz. I jednak to jest inaczej, jak się samemu na co dzień żyje i samemu podejmuje decyzje. Jeżeli wrócę o tej, to wrócę o tej. Jeśli wrócę nad ranem, to powiem mamie, że byłem u koleżanki, czy wcześniej poszedłem spać, tak?... (uczeń liceum)”

W przypadku młodszych dzieci nieobecność rodziców czy rodzica, prowadzi z kolei do zachwiania poczucia bezpieczeństwa. Zaczynają wybierać towarzystwo osób, które są na miejscu. Mogą być to znajomi ze szkoły, albo też poznani w innym miejscu, często starsi od nich.

W skrajnych sytuacjach zdarzają się również, zwłaszcza u dziewczynek, przypadki samookaleczeń. Niektóre dzieci mają też myśli samobójcze, które niekiedy próbują wprowadzić w czyn.

Warto jednak zaznaczyć, że pozostawienie dzieci w Polsce oznacza również pozostawienie w ich środowisku, w którym dalej mogą się rozwijać. Innym, pozytywnym, efektem wyjazdu rodziców jest dla ich potomków możliwość poznawania innych miejsc, np. podczas odwiedzin. Dzieci uczą się wtedy innego języka, kultury czy po prostu przebywania w towarzystwie osób o innej narodowości czy kolorze skóry.

Wreszcie, dzieci, które mają możliwość poznania pracy swoich rodziców uczą się jak ciężko jest zarobić na ich utrzymanie i jak wiele wysiłku rodzice wkładają, aby zapewnić lepszą sytuację materialną rodziny.

Rodzice

Wyjazd zmieniał również samych rodziców. Tych, co zostali i tych, którzy opuszczali kraj. Dorośli, którzy zostali w domu musieli sami sobie radzić ze wszystkimi obowiązkami związanymi z jego prowadzeniem, a także z wychowywaniem dzieci:

„...I to tak, wie pani, trzeba wszystko pogodzić, nie? I dzieci do szkoły, i rachunki, –i przypilnować, i w piecach napalić, no, bo nie ma takich warunków wygodnych, że tylko kaloryfer se odkręcę czy co... (...) u mnie jest tak, wszystko na głowie i rachunki, i dzieci, i np. gdziekolwiek coś jest potrzebne to ja muszę iść i to wszystko pozalać, a tak

„jakbyśmy byli razem to i razem idziemy i wszystko załatwiamy razem, nie? Tak, że to też mnie wszystko przerasta, trochę za dużo... (matka czwórki dzieci)”

Nawet w przypadku rodzin, w których kontakt pomiędzy członkami, którzy wyjechali i tymi, którzy zostali, był regularny i częsty, to tak naprawdę, z perspektywy życia codziennego, były to rodziny „weekendowe” albo „od święta”. Na co dzień bowiem, rodzic, który został w Polsce był samotnie wychowującym dzieci.

Migracje stanowiły dużą zmianę dla samych wyjeżdżających. Po pierwsze, sam pobyt za granicą wiązał się z wieloma trudnościami:

„...Oni się uśmiechają. Robią dobrą minę do złej gry. W innym kraju nigdy nie będziesz tym, kim naprawdę chciałbyś być. Bo nigdy żaden Francuz, Włoch czy Hiszpan nie będzie cię traktował tak jak swojego. Możesz mówić, możesz być świetnym fachowcem. (...)Każdemu się wydaje, że jestem taki silny, ja sobie poradzę. Wcale tak nie jest jak już jest się tam na miejscu. Naprawdę to jest bardzo trudne. I to wiedzą tylko ludzie, którzy za granicą mieszkali. Którzy musieli tam żyć. Cały czas funkcjonować. Codziennosc...(pedagog z gimnazjum)”

Podczas wizyt w Polsce migranci, zwłaszcza mężczyźni, nie mogli się odnaleźć w nowej/starej rzeczywistości. Tam szli po pracy z kolegami na piwo, a tutaj musieli się zająć domem i dziećmi, które im przeszkadzały. Zaczynali więc na nie krzyczeć, bo sami do ich krzyku nie byli w stanie się przyzwyczać.

Rozmówcy zauważali również, że może się zmienić podejście wyjeżdżających do rodziny jako takiej – przez sam fakt przebywania w innym miejscu, nie mieli możliwości do okazywania uczuć i z czasem przestawali to robić:

„...W sumie, jak spojrzeć na to, jakim człowiekiem był 10 lat temu czyli przed wyjazdem, a jakim teraz – to jest diametralna różnica. Bo jednak inne realia zmieniają człowieka i to, że był daleko od nas, że... na początku... to znaczy cały czas bardzo tęsknił z rodziną i w ogóle, to jednak sprawiło, że stał się bardziej oschły może w tych swoich uczuciach. I nie potrafi ich tak ukazywać, jak je ukazywał kiedyś. Jak się komuś pokazuje miłość, czy jakieś

inne uczucia, to... po prostu to wszystko w nim osłabło, oziębło. I stał się taki bardziej oschły na co dzień, niż to bywało zwykle...(nastoletni syn)”

Zmiana zachowania była zauważalna nie tylko przez dzieci:

„...wiem pani co, jak tu przyjechał to ja go nie poznałam. Bo on się zrobił jakiś taki... gbur. Nerwowy. Nie umiejący w ogóle zrozumieć... z czego to wynika? Pani, ja wiem z czego to wynika. On tam ciągle przebywa z facetami i oni tam ciągle piją. Pracują, piją z tymi swoimi kolegami po pracy, mieszkają w jakiś tam wynajętych, małych pokojach i stają się jacyś tacy... gburowaci...”

Warto również dodać, że rodziny, które zdecydowały się na powrót do Polski również natrafiły na liczne trudności. Dotyczyło to zarówno dzieci (i problemów z adaptacją w szkole czy w nowym środowisku w ogóle) jak i dorosłych (problemy na rynku pracy, najpierw ze znalezieniem zatrudnienia, a później z pogodzeniem się z faktem, że zarobki są najczęściej znacznie niższe w porównaniu do tych, które otrzymywali za granicą)¹³.

SZKOŁA

Funkcja szkoły nie sprowadza się jedynie do zadań edukacyjnych. Szkoła jest jednym z głównych ośrodków życia społecznego dla społeczności lokalnych. Z uwagi na rejonizację placówek oświatowych, takie społeczności mogą tworzyć mieszkańcy: gminy, dzielnicy czy danej miejscowości.

Dziecko-szkoła

Zdecydowana większość przedstawicieli szkół, bez względu na to czy byli ich dyrektorami, czy pracującymi w nich pedagogami i nauczycielami, twierdziła, że nie było różnic w zachowaniu uczniów z uwagi na miejsce pobytu ich rodziców. Nie zauważyli również różnic w pracy z nimi.

¹³ Temat powrotów jest równie szeroki co rodzin rozdzielonych przez migracje. Mimo, że po części wiąże się on z interesującą nas problematyką (część rodziców pozostających z dziećmi w Polsce wcześniej mieszkała za granicą i z różnych powodów musiała tutaj wrócić), to jednak nie stanowił on głównego celu badań i dlatego nie poświęcam mu zbyt dużo miejsca.

Wszyscy podkreślali też, że zainteresowanie szkoły wzbudzały jedynie te dzieci, po których widać było, że działo się coś złego – zachowywały się inaczej niż zwykle, chodziły nieadekwatnie lub niechlujnie ubrane. Pierwszym poważnym sygnałem dla pracowników szkoły, że należało się uważniej przyjrzeć sytuacji dziecka, była przeciągająca się albo powtarzająca nieobecność ucznia w szkole. Czujność nauczycieli wzbudzała też niepewność lub rozchwianie emocjonalne u dzieci. Wszystkie te czynniki mogą dotyczyć dzieci z rodzin rozdzielonych migracjami:

„...Taka niepewność. Ja odczytuję w tych dzieciach niepewność i brak stabilizacji. Nie umiem podać przykładów tego. Po prostu mam takie wrażenie, że są jedną nogą są gdzieś zawieszona...(wychowawczynie z gimnazjum)”

Dzieci przeważnie nie informowały szkoły o wyjeździe rodziców lub rodzica. W większości przypadków jednak, zapytane o to wprost, nie miały problemu z mówieniem. Jeśli jednak uczniowie nie mieli większych problemów z funkcjonowaniem w szkole, nauczyciele nie pytali ich o sytuację rodzinną, gdyż nie chcieli ingerować w ich prywatne życie.

Informacje o domu dzieci szkoła uzyskiwała np. podczas zajęć (obowiązkowych i pozalekcyjnych), w czasie których poruszane były tematy m.in. związane z rodziną (np. przy okazji omawiania szkolnych lektur na lekcjach języka polskiego), pracą, relacjami społecznymi itd. Uczniowie opowiadali na nich dosyć otwarcie o swojej sytuacji (np. o pracy rodzica za granicą). Wielu nauczycieli podkreślało, że nie prowadziło bezpośrednich rozmów z dziećmi podczas godzinach wychowawczych, ponieważ nie chciało stawiać uczniów w niekomfortowej sytuacji w obliczu całej klasy.

Zajęcia pozalekcyjne, podczas których omawiane były się tematy związane z relacjami społecznymi (np. w gimnazjum) odbywały się w małych grupach (od kilku do kilkunastu osób), które stwarzały komfortowe warunki do rozmów na bardziej osobiste tematy. Innym miejscem była świetlica szkolna – przy odpowiednim podejściu i życzliwości nauczyciela, dzieci chętnie się otwierały, często traktując świetlicę jako azyl.

Zdarzały się jednak przypadki uczniów, którzy wykorzystywali troskę nauczycieli do własnych celów. Jedna z uczennic gimnazjum bardzo przeżywała wyjazd ojca do pracy za granicę i miała problemy z nauką. Zaczęła więc opowiadać pracownikom szkoły, że jej problemy wynikają z

rozvodu rodziców. Wszyscy bardzo jej współczuli i pomogli jej w przejściu do następnej klasy. Na koniec okazało się, że historia rozstania rodziców była przez dziewczynę zmyślona.

Wyjazd rodziców może też wpłynąć na motywację dzieci do nauki. U jednych, taka sytuacja rodzina powodowała chęć do osiągnięcia jak najlepszych ocen, zwłaszcza z języków obcych. U innych, wręcz przeciwnie. Na namowy i ponagłania ze strony nauczycieli odpowiadali: "ja nic nie muszę, bo i tak tam wyjadę i będę zarabiał ileś tysięcy." Nauczyciele opowiadali również i o takich przypadkach, kiedy dzieci bardzo chcą i starają się uczyć, lecz stres związany z ciążącą na nich presją (którą często sami na siebie narzucali) był tak duży, że ich wysiłki nie przynosiły rezultatów.

W szkołach nie były prowadzone żadne zajęcia przeznaczone specjalnie dla dzieci, których rodzice przebywali za granicą. Mogły one jednak uczestniczyć, jak wszyscy inni uczniowie, w różnego rodzaju aktywnościach dodatkowych i pozalekcyjnych oferowanych przez placówki oświatowe.

Dziecko-uczniowie

Podobnie jak w przypadku podejścia do szkoły, relacje dzieci z rodzin transnarodowych z rówieśnikami były kwestią bardzo indywidualną. Tak samo, rozmówcy nie zauważali szczególnych zachowań odnośnie do innych uczniów, które by były specyficzne jedynie dla interesującej nas grupy.

Nauczyciele wyróżnili cztery powtarzające się postawy, które mogą być przyjmowane przez dzieci: wycofanie, szukanie akceptacji w grupie, przewodzenie grupie i wchodzenie w konflikty z rówieśnikami. Wycofaniu mogą towarzyszyć np. tiki nerwowe, a także może łączyć się w parze z depresją a także, w skrajnych przypadkach z myślami samobójczymi¹⁴.

¹⁴ Wątek samobójstw wśród uczniów był przypadkiem skrajnym, niemniej jednak obecnym w szkole. W jednej z miejscowości w 2013 roku odnotowano przypadek próby zbiorowego samobójstwa wśród gimnazjalistów. Po wykryciu w jednej ze szkół grupy kilkunastu uczniów, którzy próbowali odebrać sobie życie przez przedawkowanie leków, okazało się, że byli oni w kontakcie z innymi grupami, które w tym samym czasie dokonały podobnych prób w innych szkołach na terenie gminy. Dzieci umówiły się ze sobą przez Facebooka.

Inną postawą wobec rówieśników było szukanie akceptacji w grupie:

„...i zauważam, że te dzieciaki czasami... no, próbują zrobić wszystko, żeby być akceptowanymi w grupie. Czasami są to zachowania destrukcyjne. Bo szukamy albo grupy wsparcia, takiej fajnej, w której dobrze się czujemy, która nas zaakceptuje. Albo szukamy takiej grupy destrukcyjnej, która nas zaakceptuje. Bo o co chodzi w gimnazjum? O akceptację. Na wszystkich jej poziomach...(pedagog w gimnazjum)”

Poszukiwania akceptacji nie musiały dotyczyć jedynie grup destrukcyjnych¹⁵. Jak opowiadała jedna z nauczycielek:

„...zauważyłam u niej, że ona szukała swojego miejsca w grupie. Nie mogła siebie odnaleźć i chciała koniecznie zaistnieć w tych grupach takich lepszych, dzieci bogatszych, dzieci z dobrych domów w sensie finansowym bądź dzieci takich liderów klasowych, ale w pozytywnym tego słowa znaczeniu. To ona szukała zdecydowanie swojego miejsca. Niekoniecznie była akceptowana, bo robiła to nie tak jak potrzeba. Obiecywała dzieciom nie wiadomo jakie rzeczy. Natomiast to się nie pokrywało później z jej działaniem...”

W niektórych przypadkach to właśnie dzieci z rodzin rozdzielonych przez migracje stawały się klasowymi liderami:

„...I mają swoje grupki. To nie jest, że wszyscy do nich lgną. To są takie typy przywódcze. To nie są dzieci przybite...(pedagog z gimnazjum)”

Konflikty z innymi uczniami miały różny przebieg i tło¹⁶. Bez względu na miejsce pracy rodziców, najdotkliwsze uwagi i komentarze ze strony rówieśników dotyczyły właśnie rodziny i

¹⁵ Czyli takich, których członkowie palili papierosy, pili alkohol, zażywali narkotyków i/lub tzw. „dopalaczy”, opuszczali lekcje, wchodzili w kolizję z prawem itd.

¹⁶ Warto przy tej okazji wspomnieć, że bardzo dużą rolę w relacjach, także tych negatywnych, pomiędzy dziećmi odgrywał Internet:

„...Takim problemem ostatnio jest też cyberprzestrzeń. Zdjęcia czy informacje mailami, Facebookami, ta przemoc jest taka wirtualna, niestety, trudne to jest, a jednocześnie dla dziewczyn, chłopaków, kiedy ktoś kogoś ośmieszy to przykre to jest. (...)To jest ostatnio takie najbardziej

często były przyczyną tarć. Konflikt mógł też być związany nie tyle z ogólną sytuacją dziecka, którego rodzice przebywali za granicą, tylko z konkretnym wydarzeniem:

„...w ubiegłym roku była dziewczynka na nartach, której tata pracował w Norwegii. I powiem szczerze był problem z tą dziewczynką, dlatego że popadła ona w konflikt z rówieśniczkami. Ale jak się okazało – dlaczego? Później z nią rozmawiałam. Ona powiedziała, że ona była zdenerwowana, bo tata przyjechał z Norwegii. I był tylko 3 dni. Przyjechał, dał jej pieniądze na zimowisko i pojechał. I ona nawet z tatą nie mogła sobie porozmawiać. Dziecko przeżywało. I dlatego tak impulsywnie reagowała...(dyrektorka szkoły podstawowej)”

Wreszcie, w przypadku starszych nastolatków, w wieku licealnym, wyjazd rodziców mógł być odebrany przez ich rówieśników jako bardzo pozytywna rzecz:

„...Jak szykuje się jakiś sylwester, czy coś takiego, to gdzie robimy sylwestra wiadomo. Nikt się nie musi nad tym dłużej zastanawiać. Myślę, że i oni mają jakieś z tego korzyści, że nie ma rodziców, bo tak to trzeba by było im szykować jakieś ekskluzywny wyjazd do spa na te 2 lub 3 dni. A jednak jest to zaoszczędzone...(uczeń liceum)”

Rodzice-szkoła

Kontakt rodziców, którzy pracowali za granicą ze szkołą był uzależniony, podobnie jak w przypadku tych, którzy mieszkali w Polsce, od ich podejścia. Podczas naszych badań zetknęliśmy się zarówno z rodzinami, które pomimo odległości utrzymywały stały kontakt z nauczycielami, jak i z takimi, których sprawy szkolne nie interesowały. Co ciekawe, wielu przedstawicieli oświaty podkreślało, że mieli do czynienia z szeregiem dorosłych, którzy nigdzie nie wyjechali, a w szkole i tak się nie pojawiali¹⁷. Zdecydowana większość rodzin była reprezentowana podczas zebrań tylko przez jedną osobę, przeważnie matkę – stąd np. szkoła często nie wiedziała o wyjeździe

niepokojące: wrzucanie filmików, przerabianie photoshopem (tutaj głowa, ciało...) i puszczone jest z imienia i nazwiska dla kogoś tam... (dyrektorka gimnazjum)”

¹⁷ Brak zainteresowania szkołą dotyczył zwłaszcza rodziców, których dzieci chodziły do szkół ponadgimnazjalnych. W niektórych liceach pojawiali się np. tylko na pierwszym i ostatnim zebraniu w danym roku szkolnym. Najlepiej, pod względem frekwencji opiekunów, wypadły przedszkola.

jednego z rodziców, ponieważ miała stały kontakt z drugim i uważała taką sytuację za całkowicie normalną.

Wielu dorosłych, którzy zdecydowali się na wyjazd za granicę, nie informowało o tym szkoły, ponieważ się bali. Nie chcieli formalnie cedować opieki na inne osoby, na przykład dziadków, ponieważ obawiali się kontaktu z sądami – uważali, że sprawa dotycząca przekazania opieki prawnej nad dzieckiem będzie oznaczała ingerencję sądu w ich życie. Powiadomienie szkoły o migracji oznaczałoby więc wszczęcie procedury, której chcieli uniknąć.

Niektóre rodziny nie informowały o pracy poza Polską z uwagi na obawę utraty świadczeń socjalnych, które pobierały w Polsce. Podobnie jak w przypadku ustanowienia opieki prawnej w sądzie – informacja przekazana szkole wiązała się dla rodziców z powiadomieniem Ośrodka Pomocy Społecznej, a więc instytucji odpowiedzialnej np. za zasiłki dla bezrobotnych.

Wreszcie, część rodziców nie zawiadamiała placówek oświatowych o swoim wyjeździe, ponieważ wychodzili oni z założenia, że nie muszą tego robić. Dziecko miało zapewnioną opiekę (usankcjonowaną prawnie lub nie), a kwestie związane ze swoją sytuacją zawodową traktowali jako część życia prywatnego, do którego szkoła nie musiała mieć dostępu.

Ze swojej strony, pracownicy szkoły przeważnie nie pytali rodziców o ich miejsce pracy. Jedni podkreślali, że z uwagi na ilość obowiązków po prostu nie mieli na to czasu – kontakt z rodzicem sprowadzał się przede wszystkim do spraw bieżących. Inni kierowali się zasadą nie ingerowania w życie prywatne uczniów i ich rodzin.

Niekiedy szkoła dowiadywała się jednak o sytuacji zawodowej rodziców, np. podczas spotkań z dyrekcją czy pedagogiem. Przeważnie dotyczyły one innych tematów, a kwestia wyjazdów pojawiała się niejako „przy okazji”. Czasami, jeżeli żaden z rodziców notorycznie nie przychodził na zebrania, wychowawca dzwonił do domu ucznia/uczennicy i prosił na spotkanie indywidualne, podczas którego dowiadywał się o migracji.

Szkoły uzyskiwały również takie informacje od innych uczniów oraz od osób spoza szkoły, np. od sąsiadów¹⁸ danej rodziny, czy jej innych członków¹⁹. Niektóre placówki prowadziły działania

¹⁸ Warto tutaj wspomnieć, że w niektórych środowiskach migracja była odbierana jako nobilitacja społeczna, więc należało ostrożnie podchodzić do uzyskanych od sąsiadów informacji, zwłaszcza tych

mające na celu ustalenie miejsca przebywania rodziców. Należały do nich m.in. ankiety przeprowadzane przez wychowawców wśród uczniów i rodziców na początku roku szkolnego, czy indywidualne rozmowy dla opiekunów nowych uczniów przyjmowanych do szkoły.

Najczęstszą formą kontaktu były cykliczne spotkania z wychowawcą dla rodziców z danej klasy. Ponadto, w wielu placówkach korzystało się również z internetowych narzędzi komunikacyjnych. Niektóre szkoły wprowadziły u siebie dziennik elektroniczny (e-Dziennik). Wielu nauczycieli było też w kontakcie mailowym z opiekunami. Wszystkie te formy komunikacji było też wykorzystywane w stosunku do rodziców mieszkających za granicą.

Sam kontakt był mocno zróżnicowany. W tych szkołach, w których został wprowadzony, wielu rodziców przebywających za granicą korzystało z e-Dziennika. Niektórzy z nich regularnie spotykali się z nauczycielami i omawiali np. kwestie, o których dowiedzieli się w dzienniku. Zgody na konkretne wydarzenia, np. wyjazdy czy wyjścia klasowe nauczyciele uzyskiwali drogą mailową albo przez sms-y.

Także i opiekunowie mieli kontakt ze szkołą. W przypadku jednego ucznia, jego babcia regularnie przychodziła na spotkania z wychowawcą, ale nie odbywały się one podczas zebrań. Pojawiała się w szkole tego samego dnia, ale na kilkanaście minut przed rozpoczęciem „wywiadówki”.

Placówka oświatowa mogła być też miejscem do kontaktu z migrującymi rodzicami dla samego dziecka. W jednej ze szkół, uczeń, którego matka przebywała za granicą, korzystał po lekcjach z komputera znajdującego się na świetlicy, żeby porozmawiać ze swoją opiekunką przez Skype’a.

Wszyscy pracownicy oświatowi podkreślali, jak ważny jest kontakt z rodzicami. Po pierwsze, był on najlepszym dowodem na to, że opiekunowie interesowali się losem swoich dzieci. Po drugie,

negatywnych. Mogły one wynikać np. z zawiści. Temat kontaktów sąsiadów ze szkołami był znacznie szerszy – zdarzały się bowiem przypadki, że dzwonili oni do dyrekcji poinformować o wydarzeniach, które miały miejsce poza szkołą i po lekcjach, np. w weekendy. Prosilili o interwencję w sprawie, np. głośnego zachowywania się na klatce schodowej czy bójek. Niekiedy zdarzenia te nie dotyczyły uczniów szkoły, tylko młodzieży w ogóle, ale członkowie lokalnych społeczności i tak uważali, że była to sprawa dla placówki oświatowej, a nie np. policji czy straży miejskiej.

¹⁹ W wielu przypadkach szkoła miała kontakt nie tylko z rodzicami czy dziadkami, ale też np. z konkubentami i konkubunami, rodzeństwem czy kuzynostwem rodziców.

w przypadku braku kontaktów i jednoczesnym występowaniu problemów z uczniami, nie było wspólnego frontu, żeby tym trudnościami zaradzić.

Inne instytucje

Podobnie jak szkoły, pozostałe instytucje publiczne, z którymi mieliśmy kontakt w ramach badania, nie prowadziły działalności skierowanej bezpośrednio dla rodzin transnarodowych. Uczestniczyły one jednak w programach i zajęciach prowadzonych przez organy administracji publicznej. Takimi instytucjami były m.in. Poradnie Psychologiczno-Pedagogiczne, do których szkoły kierowały uczniów mających specyficzne problemy w nauce (np. dysleksja czy dysgrafia), ale również i problemy natury psychologicznej. Opinie z Poradni były niezwykle cenne zarówno dla szkół jak i dla samych rodziców jako wskazówki do dalszych działań. Mogły one także stanowić „psychiczną podporę” dla rodziców, którzy dzięki nim czuli się lepiej, ponieważ mieli konkretne rozwiązanie problemu do wdrożenia.

Inną instytucją był Ośrodek Pomocy Społecznej – członkowie niektórych rodzin objętych opieką tego rodzaju placówek wyjeżdżali za granicę. Niektóre dzieci uczęszczały również na zajęcia prowadzone w świetlicach środowiskowych. W szczególnych przypadkach szkoły współpracowały też z policją (przede wszystkim z wydziałami ds. nieletnich przy Powiatowych Komendach Policji) i strażą miejską²⁰. Zdarzały się również przypadki rodzin transnarodowych, które były objęte działaniami Zespołów Interdyscyplinarnej ds. Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie²¹, a więc posiadających tzw. „Niebieskie Karty”.

Niektóre rodziny miały również kontakt z Kościołem. Zgłaszały się do parafii przede wszystkim w sprawach nauk przedmałżeńskich, chrztów i pierwszej komunii. Zdarzało się tak również w przypadku tych rodzin, których wszyscy członkowie, łącznie z dziećmi, przebywali za granicą. Czuły się one jednak na tyle silnie związane z miejscem pochodzenia, że decydowały się na przeżywanie tych religijnych uroczystości właśnie w Polsce.

²⁰ Zwłaszcza w przypadku straży miejskiej kontakt ze szkołami mógł być intensywny z uwagi na ten sam organ zwierzchni, a więc lokalny samorząd.

²¹ Są to zespoły powołane przez organy samorządu terytorialnego, w których skład wchodzi najczęściej przedstawiciele: Ośrodka Pomocy Społecznej, policji, szkół, służby zdrowia, kuratorów sądowych itp.

HISTORIE

Poniższe historie starałem się przedstawić w sposób, w jaki był opowiadany przez naszych rozmówców. Kładłem nacisk na aspekty, które były poruszane przez nich podczas wywiadów. Dzięki temu prezentowane zestawienie ukazuje nie tylko różnorodność samych narracji, ale i wątków, które przykuwały największą uwagę. Historie pochodzą od pracowników szkół, instytucji społecznych oraz samych rodzin. W większości przypadków ich członkowie opowiadali o sobie, ale czasem dzielili się również historiami innych – np. żeby podkreślić konkretny element ich własnej opowieści.

Historia 1

Jurek jest w 3 klasie gimnazjum. Jego rodzice wzięli rozwód, gdy był mały. Po rozstaniu rodziców razem z matką i starszą siostrą przeprowadzili się do dziadków. Później jego matka wyjechała do Anglii. Miał wtedy 5 lat. Zaczęła pracować w fabryce. Przez pierwsze 2 lata nie przyjeżdżała do Polski, ponieważ nie miała urlopu. Kiedy odwiedziła ich po raz pierwszy, nie poznał jej. Przywiozła Jurkowi duży, sterowany samochód. Niedawno starsza siostra Jurka dołączyła do matki. On sam od 8 lat jeździ regularnie do Wielkiej Brytanii na wakacje. Po skończeniu gimnazjum planuje dołączyć do mamy i siostry – mógł to zrobić już po szkole podstawowej, ale nie chciał. Woli dokończyć edukację w Polsce.

Historia 2

Maria wyjechała 2 lata temu do miejsca, w którym wcześniej pracował jej brat. Jej mąż stracił posesję i ze względu na stan zdrowia nie mógł już dłużej pracować. Maria z wykształcenia jest pedagogiem, ale jeszcze w Polsce pracowała w zakładzie przetwórstwa warzyw. Teraz, za granicą, robi to samo. Jej trójka dzieci mieszka u jej matki. Mąż u swoich rodziców. Dzieci są przyzwyczajone, że mama nie jest z nimi – przed wyjazdem dużo pracowała i studiowała, mieszkała w innym mieście. Jeśli dostanie stałą pracę poza Polską, to zostanie tam i ściągnie swoje dzieci, muszą tylko skończyć szkołę (najstarszy syn liceum, a córka gimnazjum). Najmłodszą córkę, która ma 6 lat, planuje zabrać zanim jeszcze pójdzie do szkoły.

Historia 3

Rodzina z siedmiorgiem dzieci. Najpierw wyjechał ojciec (10 lat temu), później matka (3 lata temu), a potem po kolei dołączały do nich dzieci. Po ojcu wyjechało najpierw dwóch braci i siostra – zostawili swoje rodziny w Polsce, bo chcieli najpierw rozeznac się w sytuacji. Kiedy już znaleźli pracę, ściągnęli swoje rodziny. Później dołączyła do nich reszta rodzeństwa. Wszyscy mieszkają w jednym mieście. W Polsce został tylko Maciek, najmłodszy syn, który ma teraz 18 lat. Oboje rodzice pracują w firmie pomagającej Polakom w sprawach urzędowych. Przedtem mieli różne prace dorywcze.

Historia 4

Katarzyna wyjechała do pracy za granicę. Zostawiła swoje dziecko pod opieką babci. Znalazła stałą pracę i zaczęła sobie radzić coraz lepiej. W pewnym momencie musiała jednak wrócić do Polski, ponieważ dziecko miało wypadek w szkole – złamało nogę i musiało zostać poddane operacji. Babcia sama była chora i nie mogła się już więcej wnuczką zajmować. Nie mogła też

zbyt często wychodzić z domu. Zaraz po wypadku na przykład, szkoła zorganizowała transport do szpitala zarówno dla dziecka jak i dla babci.

Historia 5

Paweł wychowuje samotnie córkę. Z jej matką są po rozwodzie. Kobieta mieszka obecnie w Niemczech. Paweł nie ma pieniędzy na utrzymanie córki, ale też nie ustalił z byłą żoną żadnych alimentów. Teraz nie chce już niczego załatwiać, bo niczego od bylej żony nie oczekuje. Dostaje od niej co dwa miesiące 100 euro na pokrycie wydatków związanych z córką.

Historia 6

Justyna jest pełnoletnia i razem z młodszą siostrą mieszkają w Polsce. Oboje rodzice są za granicą, każde w innym kraju. Młodsza siostra chodzi obecnie do gimnazjum i są z nią problemy – nie uczy się, ucieka z lekcji. Do tego szkole nie odpowiada jej strój. Jest zbyt ekstrawagancki. Młodsza siostra ma nadzór kuratora. Rodzice nie interesują się dziewczynami. Kiedyś ojciec, podczas jednego z pobytów, stwierdził, że zajmie się młodszą córką. I rzeczywiście, chodził do szkoły, interesował się. Ale po miesiącu wyjechał.

Historia 7

Jasiek ma 13 lat. Ma starszego brata, 17-letniego. Jego rodzice są po rozwodzie. Bracia mieszkali razem z matką. Jasiek miał trudności w nauce (powtarzał klasę), miał tiki nerwowe, problemy ze wzrokiem. Nie mieli pieniędzy – żyli z zasiłku. On sam otrzymywał pomoc ze szkoły – podręczniki, obiady, ubrania.

Matka zdecydowała się na wyjazd za granicę. Zostawiła Jaśka z bratem pod opieką sąsiadki. Powiadomiła o tym kuratora, który opiekował się ich rodziną, ale nie szkołę. Kiedy szkoła się o tym dowiedziała, powiadomiła odpowiednie służby – starszy brat trafił do domu dziecka, a Jasiek trafił pod opiekę ojca.

Po wyjeździe matki, Jasiek na początku miał z nią kontakt. Później ten kontakt się urwał. Ojciec mieszkał ze swoją drugą żoną – wychowywali 7 dzieci, z czego jedno wspólne. Pozostałe pochodziły z jej poprzedniego związku. Jak był u ojca, to panowała tam dyscyplina wprowadzona przez macochę. Skarżyła się na niego, że w domu był nieznośny, ale w szkole odnotowali

zdecydowaną poprawę. Już pierwszego dnia pobytu u nich poszedł do okulisty i kupili mu okulary. Przez tydzień nie nosił, ale potem zaczął. Ciągłe robił awantury ojcu, że powinien wrócić do matki.

Po wyjeździe matki odbyły się dwie rozprawy sądowe. Pierwsza z nich dotyczyła ograniczenia praw rodzicielskich dla niej, a druga ich całkowitego pozbawienia. W międzyczasie Jasiek trafił do domu dziecka. Jego macocha twierdziła, że sam tak chciał.

Historia 8

Anna jest pedagogiem w gimnazjum. Jedną z uczennic, która przychodziła do niej regularnie (praktycznie codziennie), była Gosia. Gosia mieszkała razem z matką i siostrą – ojciec od lat pracował za granicą. Pewnego dnia Gosia przyszła i powiedziała, że jak wróciły poprzedniego dnia z siostrą ze szkoły to okazało się, że wszystkie rzeczy matki z mieszkania zniknęły. Ona sama też się w nim nie pojawiła. Anna razem z innymi pracownikami szkoły zaczęły szukać opiekunów. Okazało się, że dwie ulice dalej mieszkała babcia dziewczynek, kobieta niemal osiemdziesięcioletnia., poważnie schorowana. Zgodziła się jednak zająć dziećmi do momentu, w którym sytuacja się nie wyjaśni. O całej sprawie dowiedział się także ojciec. I natychmiast wrócił do Polski, żeby zaopiekować się córkami. Później okazało się, że matka poznała innego mężczyznę i wyprowadziła się do niego do innej części miasta.

Historia 9

Renata mieszkała sama z dwójką dzieci – starszą córką i młodszym synem. Jej córka, niedługo po osiągnięciu pełnoletności, zaszła w ciążę. Nie była przygotowana na macierzyństwo, więc po porodzie zostawiła dziecko (syna) Renacie i wyjechała do Holandii. Od tej pory Renata wychowywała dwóch chłopców, później syn dołączył do córki w Holandii. Jej wnuk jest obecnie w gimnazjum. Niedawno jej córka zadzwoniła, żeby do nich dołączyli. I w ten sposób cała rodzina wyjechała do Niderlandów.

Historia 10

Adam mieszka razem z żoną i dwójką dzieci (dziewczynką i chłopcem). Od 20 lat jeździ za granicę pracować na 2-3 tygodnie, a potem wraca na miesiąc do domu. Pracuje w budowlance. Chłopak ani razu u niego nie był. Adam już od jakiegoś czasu mówi, że nie będzie więcej pracował za granicą, ale wciąż tam jeździ. To on chodzi na zebrania do szkoły. Przyjeżdża też na Boże Narodzenie i Wielkanoc.

Historia 11

Helena mieszka z dziećmi w kamienicy, w mieszkaniu opalanym węglem. Jej mąż jest kierowcą TIR-a. Wyjeżdża w trasy na dwa tygodnie, potem wraca na 2-3 dni (na weekend). Helena nie pracuje, zajmuje się domem i dwójką dzieci. W sumie mają ich czworo, ale dwoje z nich jest już dorosłe i studiuje w innym mieście.

Historia 12

Julia mieszka sama z wnuczką. Jej córka poznała ojca dziewczynki, gdy oboje byli nastolatkami. On, Polak wychowany we Włoszech, przyjechał do Polski na kilka lat w wieku 15-16 lat. Dziecko urodziło się, gdy córka Julii miała 19 lat. Ojciec dziecka wrócił do Włoch. Kiedy wnuczka miała 6 lat, córka Julii wyjechała do Holandii, do swojego chłopaka. A potem do Irlandii. Obecnie mieszka w Niemczech, u swojego obecnego partnera, też Polaka. Przyjeżdża co jakiś czas na 2 tygodnie. Nie przysyła pieniędzy, ale przywozi i przesyła różne rzeczy dla wnuczki. Julia z dziewczynką żyją z emerytury i pieniędzy na rodzinę zastępczą z PCPR.

Julia została rodziną zastępczą po porodzie, bo jej córka nie radziła sobie z macierzyństwem. Była za młoda. Gdy mieszkała w Polsce to mieszkała najpierw z babcią, a potem poznała jakiegoś chłopaka i zamieszkała razem z nim – dziecko było cały czas u Julii.

Rok temu Julia została wezwana do szkoły, ponieważ jej wnuczka zażyła dopalacze. Miała wtedy 11 lat. Uczy się bardzo dobrze, ma czwórki i piątki.

Historia 13

Olga razem z 2 synami (12 i 3 lata) wróciła z Norwegii do domu, ponieważ jej matka, która opiekowała się ich domem, zachorowała. Mąż został za granicą (wcześniej pracował w Szwecji). Starszy syn jest w szkole „niszczony” przez dzieci z klasy – z bezpośredniego chłopca stał się wyciszony, zaczyna być agresywny. Olga też była obiektem komentarzy ze strony innych rodziców. Uczniowie przestali ubliżać jej synowi, ale zaczęli mówić niewybredne komentarze o niej samej. Raz podszyli się pod niego na Facebooku i wypisywali wulgaryzmy seksualne do jednej z dziewczyn. Olga powiadomiła o tym zdarzeniu szkołę. Zgłosiła też sprawę na policję. Nic to nie dało.

Syn w Norwegii czuł się bardzo dobrze. Lubił szkołę, miał znajomych. Oldze też tam się bardziej podobało. Co roku wysyła syna do męża na wakacje. Ostatnio był u niego półtora miesiąca i wrócił „jak nowo narodzony”.

Historia 14

Marek wychowuje nastoletniego syna. Mieszkają razem z dziadkami. Ojciec Marka jest apodyktyczny, lubi rządzić, również jeśli chodzi o finanse. Starszy syn Marka mieszka w innym mieście. Ma epilepsję. Matka dzieci po rozwodzie zabrała synów do innego miasta. On płacił jej alimenty.

Jego była żona postanowiła wyjechać do Anglii. Przyjechała do Marka i poprosiła go o pieniądze. Po jakimś czasie Marek dowiedział się, że sfinansował wyjazd nie tylko jej i dzieciom, ale także jej konkubentowi i trójce dzieci z ich nowego związku. Była żona zaczęła pracować w barze. Starszy syn jej w tym pomagał. Młodszy był w domu i zajmował się dziećmi z drugiego związku. Do szkoły praktycznie nie chodził.

W końcu matka wyrzuciła starszego syna z domu w Anglii – wrócił do Polski, do innego miasta. Tam poszedł do szkoły zawodowej, którą właśnie kończy. Marek dowiedział się o tym, jak dostał wezwanie na rozprawę o alimenty, którą syn mu założył.

Drugiego syna przywiózł z Anglii konkubent. Chłopak zamieszkał z Markiem. Obecnie chodzi do gimnazjum. Powtarza klasę, bo nie dał rady nadrobić materiału, ale większych problemów z nim nie ma.

Marek dalej płaci alimenty za syna, chociaż mieszkają razem. Była żona wcześniej zgłosiła brak opłat z jego strony do komornika, a ten nie może przestać ściągania z niego należności dopóki nie będzie wyroku sądu w tej sprawie. Marek czeka na rozprawę.

Historia 15

Marta mieszka sama z czwórką dzieci. Wcześniej byli w innym mieście, ale po wyjeździe ojca dzieci za granicę jej teść wyrzucił ich z domu. Trafiła do koleżanki, która wynajęła im mieszkanie bez mebli. Marta nie pracuje. Utrzymuje się z zasiłku i dzięki pomocy jaką otrzymała ze strony gminy.

Historia 16

Ewa mieszka sama z czwórką dzieci. Każde z nich ma z innym mężczyzną, ale nie ustaliła ich ojcostwa. Wszyscy przebywają za granicą.

Historia 17

Hanna mieszka sama z 7 dzieci, w tym dwójką niepełnosprawnych. Jedna córka nie mówi, a druga jest niepełnosprawna – po kilku operacjach zaczęła jednak chodzić. Jej mąż wyjechał niedawno za granicę. Ostatnio kontakt z nim się bardzo rozluźnił. Trójka dzieci jest już dorosła.

Historia 18

Ela żyje sama z dwoma córkami. Wyjechała za granicę, bo rozwiodła się z mężem, a poza tym nie mogła znaleźć pracy. Żyły z zasiłku i alimentów. Znajomi załatwili jej posadę w Anglii. Niedawno musiała wrócić do Polski, bo młodsza córka miała wypadek i ucięła sobie palce. Po rehabilitacji Ela zabrała ją ze sobą na Wyspy. Starsza córka, obecnie w klasie maturalnej, została, bo chce studiować w Polsce. Wyjazd odbył się w tajemnicy przed byłym mężem.

Historia 19

Rodzice Maćka są po rozwodzie. Ojciec wyjechał do Norwegii i założył tam drugą rodzinę. Matka wyjechała z Maćkiem do Niemiec. Nie chciał tam jednak mieszkać i uciekł do Polski. Mieszka z dziadkami, ale ci nie są w stanie nad nim zapanować. Jest objęty opieką kuratora i monitorowany przez policję. Zaczął palić papierosy, pić alkohol. Zażywa też narkotyki. Uczestniczył w bójkach i rozbojach.

Historia 20

Karolina ma 22 lata i mieszka razem z młodszą siostrą, która chodzi do gimnazjum. Ich rodzice się rozwiedli. Ojciec jest alkoholikiem, odsiadywał wyrok w więzieniu. Matka wyjeżdża do pracy za granicę na 2-3 miesiące, a potem na 2 miesiące wraca. Karolina nie radzi sobie z zajmowaniem się młodszą siostrą. Dziewczyna wchodzi w konflikt z prawem.

Historia 21

„...Gościu na stałe pracuje sobie w Niemczech. I też... ma tam podpisaną umowę, tam jest zameldowany... i świadczenia na dzieci pobiera. Tam się wszystko mu należy. (...) zonie tutaj przysyła pieniądze. Ona tutaj też pracuje, ale nie stać jej na spłatę kredytu. No i

przyjeżdża tutaj, nieraz przez dwa czy trzy dni dobrze, a potem jest awantura, bo on się napije. Bo jest zawsze alkohol. On się napije, wtedy żonie się to nie podoba. Wzywa policję, wtedy jest interwencja. Izba wytrzeźwień. W konsekwencji pan przyjeżdża, zrobi znowu awanturę. Bo zadzwoniłaś na mnie, bo mnie wywieźli. Kto za to zapłaci. Się kółko nakręca. Kręci się i w końcu przychodzi dzień wyjazdu. Potem on się pakuje, wyjeżdża. Dziękujemy. I w takiej atmosferze są dzieci. Które chodzą do przedszkola, moczą się. Mają trudności w nawiązywaniu kontaktów, są zestresowane, trudności w nauce. I takiemu panu nie można wytłumaczyć, że jak on przyjeżdża to on ma być kochanym tatusiem, kochanym mężem i spędzać każdą wolną chwilę z dziećmi, z żoną. Odrobić lekcje, pośmiać się, powyglupiać, kurde... iść na spacer z psem, z dziećmi. Bo dzieci na to czekają. Tylko on przyjeżdża po to, żeby żona mu wyprała, żeby mu się oddała. A dzieci... a co tam... się zdarzyły gdzieś tam... (Koordynator Gminnego Programu Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych)”

Historia 22

„...Miałam też taką sytuację w zeszłym roku, zupełnie inną niż wszystkie. Była to rodzina destrukcyjna. Znaczący tak, ojciec alkoholik, stosujący przemoc. Jeden syn, ostatni który się ostał, chodził tutaj do szkoły. I proszę sobie wyobrazić, że rozwiązaniem tej sytuacji było to, że ojciec wyjechał do pracy do Niemiec. Ojciec wyjechał, przyjeżdżał raz na dwa miesiące. Przywoził jak na nasze możliwości całkiem niezłą kasę. Syn się zawsze chwalił: tata mi dał 100 euro, albo 200 euro. Ale matka, która była współzależna, jeśli chodzi o przemoc i była ofiarą ewidentnej przemocy i nie chciała sobie pomóc, bo po prostu nie była w stanie, była tak zdominowana przez tego ojca. Przyszła do mnie i mi się po prostu popłakała: proszę pani, ja dopiero teraz odżyłam. Ojciec wyjechał, jest spokój. Jeszcze pieniądze przywozi. I to nie małe. Ale chłopiec poszedł zupełnie w grupę destrukcyjną. Totalna masakra. Łącznie z zażywaniem narkotyków. Już nie jest uczniem mojej szkoły...(pedagog z gimnazjum)”

Historia 23

„...Rodzice Roberta mieli tutaj restaurację. Chyba zbudowali ją, nie było jej wcześniej. i wiem, że dziadkowie byli dosyć dobrze sytuowani. Na wysokim poziomie żyli. To było widać. Robert zawsze miał dużo gotówki w szkole. Dzieci od niego pożyczają. Kupował dzieciom słodycze itd. Coś zaczęło się dziać złego. Prawdopodobnie ten biznes nie poszedł

tak jak oni planowali. I ojciec, Robert był już w trzeciej klasie, wyjechał do Norwegii. Jak skończył szkołę do dołączył do ojca razem z matką...(nauczycielka z gimnazjum)”

Historia 24

„...Ale też mam taki przykład rodziny, rodziców którzy wrócili dla dziecka tutaj, bo on tam nie mógł się zaadaptować. W tej Szkocji czy Irlandii. Miał problem ogromny z adaptacją, z kolegami, z językiem, z kontaktami. I oni wrócili dla niego, chociaż nie mają tutaj nic. Nie mają pracy. Ojciec dorywczo pracuje. A tam mieli wszystko. Chłopiec poszedł w bardzo destrukcyjną grupę. Mama się bardzo stara, ale ja to czarno widzę. Mama pewne rzeczy koloryzuje, mówi, że wszystko będzie dobrze. Oni dla niego wszystko poświęcili. Bo dla niego wrócili. Mama mi to powiedziała: my wróciliśmy tutaj dla niego. Chłopiec w ogóle tego nie umie docenić. I nie wiem jak to się skończy, bo ostatnio ta mama mówiła do mnie: zastanawiamy się jednak nad tym, żeby wyjechać. A ja mówię: co z nim? Wie pani co? W tym roku kończy gimnazjum, za dwa lata 18 lat. My dla tego wszystko poświęciliśmy, a on się odplaca w taki sposób. Odplaca się w taki sposób, że ja mu tutaj założyłam sprawę w sądzie o demoralizację. Teraz się trochę wyciszył, bo był w sądzie. To go trochę wyhamowało. Ale... niefajnie...(pedagog z gimnazjum)”

Historia 25

„... Kuba to też chyba była Norwegia, jeśli się nie mylę. Jego tata pracował tam w jakiejś fabryce. Produkującej ryby w puszkach, konserwy rybne. I on również wiedział, że po trzeciej klasie, po szkole, wyjedzie. Tam chyba spędził też wakacje. Kuba był bardzo słaby z języka angielskiego. On widział potrzebę tego. On się starał. Tak jak mówię, te zaległości, te braki były zbyt duże, żeby on tak sobie tylko w szkole z tym poradził. On nawet chodził na kurs języka angielskiego w drugiej klasie. W trzeciej już zrezygnował. Nie chodził. Kuba wyjechał i przyjechał tutaj po pół roku. Przyjechał tylko w odwiedziny i przyszedł tutaj, do szkoły, żeby nas odwiedzić. Rozmawiałam z nim. Nie podobało mu się tam. Powiedział, że jak tylko skończy 18 lat to wróci do Polski...(wychowawczyni z gimnazjum)”

Historia 26

„...Była taka jedna dziewczynka. Rodzice byli po rozwodzie i jeszcze dodatkowo tata wyjechał za granicę. Miała z nim no... słaby kontakt. Wtedy przychodziła i płakała. Miała żal do taty. Nie dość, że rodzice rozstali się w tak burzliwy sposób to jeszcze tata wyjechał i rzadko się odzywa. A jak dzwoni to się pyta o takie ogólne rzeczy. Albo dzwoni do mamy o

nią spytać, a z nią nie rozmawia. Później się poprawiło, bo ojciec wrócił do Polski, ale założył własną rodzinę... (nauczycielka)”

Historia 27

„...Ja w ogóle znam tę rodzinę, bo oni byli moimi sąsiadami. Kiedyś. Ja mieszkałam nad nimi. I pamiętam Natalię od małego w ogóle. Tata był wojskowym. Mama pracowała w sklepie. Później nie pracowała w ogóle. Później tata zrezygnował ze służby wojskowej i byli bez pracy. Zaczęli pić. I to był tak naprawdę taki pierwszy moment, w którym się otrząsnęli. Że trzeba iść do roboty. Ale w Polsce tej roboty nie ma, więc trzeba wyjechać. Wyjechał najpierw tata Natalii. Krótco po nim mama. I obserwując tą dziewczynkę... ja spotkałam ją po dobrych 5-6 latach od momentu mojej wyprowadzki, tutaj w szkole. I byłam zszokowana jak naprawdę fajna dziewczyna wyrosła nie do końca z normalnej, pełnej rodziny. Dziadków ma fantastycznych. Ja pamiętam jeszcze tych dziadków jak przychodzili tam i się nią opiekowali. Ale ona jest bardzo... nieśmiała, no. To trzeba przyznać. Interesuje się wszystkim. Jest chętna do wszystkiego, tylko nie do występów publicznych. Ona narysuje, wytłumaczy, zrobi zadanie komuś, przepisze. Podpowie. Jeżeli jest mniejsza grupa. I nie widać po niej, że rodzice są gdzieś daleko...(nauczycielka)”

Historia 28

„...ona musi wszystko powiedzieć. Nawet jak jestem bardzo zmęczona to i tak musi mnie interesować. Bo ona powie wszystko o wszystkim. Jak jest jakiś temat to tutaj trzeba bardzo pilnować, bo ona narzuci swój. Trzeba trzymać krótko taki tryb rozmowy. Na każdy temat się wypowie, czasami bez sensu, ale... jest też taka. To jest taki fajny człowiek. Wesoly. Dusza towarzystwa. Potrafi rozładować sytuację. Nawet jakimś głupim stwierdzeniem. (...) I ona też często mówi o tacie, bo on jest za granicą. Ale mówi tak pozytywnie. Że: o, wraca, fajnie. Prezenty jakieś będą. Coś przywiezie. Gdzieś pojedziemy. Także ona na to czeka, ale nie z takim nastawieniem: o, mój ukochany tata. Tylko raczej z takim pozytywnym nastawieniem: o, fajnie. Wróci...(nauczycielka)”

Historia 29

„...artystycznie rzeczywiście bardzo uzdolniona. Muzycznie. Tam jest mama na miejscu, tata za granicą... Po niej nie widać, że rodzina jest rozdzielona. Że tata jest jakieś 2-3 miesiące za granicą. Zupełnie nie widać. Dopiero niedawno się dowiedziałam.

Rzeczywiście, mój tata jest za granicą. Tak do tego podeszła, że nawet nie byłam świadoma, że tak jest. Że tata jest gdzieś tam. W Niemczech chyba...(nauczycielka)”

Historia 30

„...Maja. Z 1 klasy. Nowy nabytek nasz. Teraz się dowiedziałam. Rozmawialiśmy o zwierzętach. I ona mówi, że ma trzy psy. A ja, że pewnie ojciec je wyprowadza na spacer. Nie, mój tata jest... chyba w Norwegii... jako cukiernik pracuje. I widać, że ona ma chyba więcej czasu... mniej obowiązków w domu... bo jest bardzo chętna do wszystkiego. Wszystkie akcje, wolontariaty, sprzedawanie ciastek, robienie dyplomów dla nauczycieli na dzień nauczyciela. We wszystkim uczestniczy, ją wszystko interesuje. Tylko, żeby nie być na lekcji, żeby robić coś po lekcjach...(nauczycielka)”

Historia 31

„...Konrad. Rodzice po rozwodzie. On chodził... on już jest u nas 3 rok w pierwszej klasie. No i mama mieszkała na początku u swoich rodziców z nim. Pracowała na myjni, czy gdzieś... no i stwierdziła, że... albo ją wyrzucili, albo stwierdziła, że nie chce już tu pracować. I wyjechała do Niemiec, zabierając go ze sobą. No... wytrwał tam... 2 miesiące. I uciekł od matki. Wrócił tutaj. No i wtedy znalazł się tata i mówi: dobra, on będzie sprawował opiekę nad nim. Ale tata miał chyba jednak za mało energii, żeby zapanować nad nim i stwierdził, że jednak nie, że wróci do mamy. No więc była powtórka z rozrywki. Wrócił do Niemiec i uciekł. Zajęli się nimi dziadkowie, rodzice mamy. Zaczęli się starać o opiekę nad nim. No i jest, jak jest. Że chłopak łamie prawo. Ma sprawy. Ma kuratora. Dziadkowie nie radzą sobie. On ma 16 lat teraz, a jest w pierwszej klasie gimnazjum. Ma kolegów jakich ma. Często jest spotykany w towarzystwie osób, które palą marihuanę, biorą narkotyki... wciągają jak się da. Jest widywany w grupach osób starszych od siebie. No, dziadkowie bardzo chcą, ale to wygląda jak to wygląda...(nauczycielka)”

Historia 32

„...Tata jest za granicą. Mama pracuje na dwie zmiany w markecie. (...) On jest trochę bardziej jeszcze taki pobudzony. I agresywny. W słowach. Bo to o słowa tutaj chodzi. Siostra też taka była. Już wyszła z tej szkoły. Ale on... (...) widać, że nie ma on tutaj postawionych jasnych granic i twardej ręki w domu. I to widać po nim. Że stawia się

nauczycielom. Nie ma z nim dyskusji. On po prostu jest tutaj i czego ty chcesz ode mnie, kobieto...(nauczycielka)”

Historia 33

„...Tata pojechał do Norwegii, do pracy. Mama została, bo było dziecko niepełnosprawne. Oni mają trójkę dzieciaków. W międzyczasie przyplątał się jeszcze alkohol u tej pani. No i ten pan stwierdził, że sobie założy nową rodzinę. Ale się nie rozwiedli. I tam ma swoją panią, z którą ma już dziecko. Tutaj ma tą żonę. Znaczą teraz się dowiedziałam, że tam już tej pani właściwie też nie ma i chyba powrócili do siebie...(nauczycielka świetlicy)”

Historia 34

Mohammed. Matka jest Polką, ojciec Pakistańczykiem. Jest pełnoletni. Uczy się w technikum. Wcześniej, przez 10 lat mieszkał w Pakistanie u rodziny ojca. Oboje rodzice wraz z pozostałym rodzeństwem (2 siostrami) mieszkają w Niemczech, gdzie prowadzą własny interes. Mohammed chce zostać w Polsce.

Historia 35

„...mama jej załatwiła sądowno opiekę babci. Babcia była prawnym opiekunem. Mama wyjechała do Niemiec, ojciec był marynarzem. Potem zginął, pochowaliśmy tego ojca w zeszłym roku. Dziewczyna się poskładała, teraz powtarza klasę, przeniosła się do prywatnej szkoły (...) Po prostu, ja myślę, że bardziej nie udźwignęła emocjonalnie, niż jakoś tam wiedzowo czy obowiązkowo, tak. Została sama. Co z tego, że mama dzwoniła do niej dwa razy w tygodniu, jak ona tak na prawdę była tu sama. Uważam, że szesnastolatek powinien mieć kogoś bliskiego, kogoś, no najlepiej rodzica, wiadomo o co chodzi. Okazuje się, że babcia nie sprostała obowiązkowi, tak? Dziewczyna, która deklarowała, że będzie dojrzała, że się będzie starać, błyskawicznie spadła...(nauczycielka gimnazjum)”

Historia 36

Rodzice Weroniki są po rozwodzie. Oboje pracują za granicą i co jakiś czas przyjeżdżają na kilka dni lub tygodni do Polski. Ma młodszą, 13-letnią, siostrę. Sama jest 16-latką. Po rozwodzie rodziców Weronika wpadła w depresję, miała myśli samobójcze. Każde z nich zdecydowało się, że wyjeżdża. Niedawno przeniosła się do innej szkoły.

Historia 37

„...tata też pracował na TIR-ach, jeździł. On mieszkał z babcią. Ta osoba miała kuratora. Później skierowana była do ośrodka zamkniętego. Ta osoba była dealerem narkotyków. W ogóle, w mieście. Też kupa problemów, naprawdę. Chociaż można powiedzieć osoba bardzo inteligentna. Po roku czasu, jak ją spotkałem, powiedziała kilka słów przeproszających za swoje zachowanie. Tak jakby obudził się, zrozumiał gdzieś tam. To było miło słyszeć, że jakaś odmiana w jego zachowaniu, bo to było bardzo trudne. Trudny uczeń. Nie dość, że wyższy od każdego nauczyciela w szkole, szeroko zbudowany... tam gdzieś po drodze nie zdał... w podstawówce. Ponadto, jego język, towarzystwo, którym się otaczał, można powiedzieć – dość niebezpieczne...(dyrektor gimnazjum)”

Historia 38

Romek chodzi do 5 klasy szkoły podstawowej. Mieszka z dziadkiem i 3 młodszymi siostrami. W opiece nad nimi pomaga dziadkowi wujek. Matka Romka pracuje za granicą. Opiekuje się młodszym rodzeństwem. W szkole cały czas o nich opowiada. Jak był na szkolnej wycieczce to koniecznie chciał im przywieźć prezenty. Mimo, że sam miał 20 złotych. Jedna z jego siostr jest upośledzona.

Historia 39

„...ojciec już od wielu lat... od właściwie 10... jest za granicą. (...) właściwie nie ma rodziny, tak naprawdę. (...) Jeśli jest taki dom, że mieszka babcia, dziadek i mama z dwójką dzieci, to ta mama jakby cofa się i jest normalną córką, prawda? I nie ma takiego dystansu. Dziadek decyduje. Babcia decyduje o pewnych rzeczach. Bo ona myśli, że nie jest oddzielnym bytem, tylko jest znowu tą córką, jedną z wielu. Załóżmy. I ona pozwala decydować, ponieważ ona też oczekuje pomocy – żeby z dziećmi ktoś pobyl. Bo jak ona idzie do pracy... żeby ktoś z przedszkola odebrał... Musi ustępować im pola, żeby coś dostać, bo sama sobie z tym nie poradzi. Ustępuje takiego pola i dziadkowie przejmują rolę. I kiedy tata przyjeżdża na weekend, on o tym, jak gdyby nie wie, że ona korzysta z tego. Ma świadomość. I on chciałby, żeby sami gotowali obiad, sami.... To jest taka weekendowa rodzina. I ci rodzice może chcieliby ze sobą pobyc. I te dzieci może lepiej, żeby nie przeszkadzały...(pedagog ze szkoły podstawowe)”

Historia 40

„...dziewczynka w drugiej klasie gimnazjum. I mama strasznie podkreca tę edukację. I z relacji dziewczynki, to wiem, że ona nie lubi, kiedy przyjeżdża tata, bo tata... to, co go tylko

interesuje... to oceny. Ona strasznie walczy o te oceny, by być pochwalona przez tatę, żeby.... dostać jakąś nagrodę, porządny telefon czy coś. Nie ma takiego kontaktu emocjonalnego z tatą – fajnie, przyjedzie, będziemy coś robić, prawda? W rzeczywistości, kiedy on był, też się tak średnio przejmował...(pedagog ze szkoły podstawowej)”

Historia 41

Kacper jest uczniem szkoły podstawowej. Wyjechał razem z rodzicami do Anglii. Później, kiedy zbudowali w Polsce dom, wrócił z ojcem. Po ich powrocie rodzice rozwiedli się – matka znalazła sobie nowego partnera za granicą i została tam.

Historia 42

„...tata jest dentystą. Mama była pielęgniarką. Te dzieci trochę były tu w Polsce, u babci. Potem znowu do Anglii. Potem znowu do babci. Potem było tak, że długo były dzieci w Anglii. Tata przyjechał, mama została. On tam już kontrakt skończył i tu zaczął pracować, założył gabinet. Mama teraz wróciła... To ta dziewczynka – bardzo trudny kontakt też tutaj miała. Ale to też dlatego, że ona była powracającą z zagranicy. To troszeczkę inna sytuacja. W ogóle ta sytuacja tej rodziny bardzo skomplikowana była. Że jak była z tatą tu, to tęskniła za mamą. Tutaj tata nie radził sobie zupełnie z gospodarstwem domowym. Bardzo sobie nie radził. Babcia starała się odzywać, a potem przestała się odzywać. Bo to taka na poziomie osoba, babcia. Mówi: radź sobie sam, bo nie chciała tak wkraczać w to wszystko. Także dziewczynka kiedyś tak mówi: noooo, u nas już nie ma szklanek do picia herbaty, bo tata raz w tygodniu zmywa, bo nie uruchomił jeszcze zmywarki, bo remont robili. To takie różne rzeczy. Aczkolwiek o taką stronę emocjonalną dziewczynki starał się dbać...(pedagog ze szkoły podstawowej)”

Historia 43

Zuzia chodzi do gimnazjum. Wcześniej mieszkała z rodzicami w Grecji. Po powrocie do Polski jej rodzice się rozwiedli. Zamieszkała z ojcem. Matka wyjechała za granicę. Ojcu w opiece pomaga też dziadek. I ciocie. I wujek. Jest agresywna wobec rówieśników. Ma problemy z nauką.

Historia 44

Marcelina mieszka z babcią. Chodzi do pierwszej klasy liceum. Brat studiuje w Warszawie. Wcześniej razem z rodzicami mieszkali przez 10 lat w Belgii. Rodzice najpierw wyjechali, żeby

zarobić na dom a później, na jego utrzymanie. Zabrali ze sobą dzieci. W pewnym momencie zdecydowali się na powrót. Matka jednak dalej miała pracę w kraju Beneluksu i jeździła tam na 2-3 miesiące. Po powrocie ojciec Marceliny wpadł w depresję – nie mógł się odnaleźć. W końcu zdecydował się, że wróci do Belgii. Jak skończy liceum, Marcelina chce wyjechać na studia do Warszawy. Jest jej ciężko, ale cały czas mówi matce, żeby nie wracała, bo będzie sama siedziała w domu – w końcu do wyjazdu do stolicy zostały jej już tylko dwa lata.

Historia 45

„...I 5 lat temu ta moja znajoma wyjechała do Anglii. Zostawiła tutaj męża z dwójką dzieci. No i na przykład wyjeżdżając, byli w mocnym dolku finansowym. Zadłużeni, z kredytami. Dom w takim bardzo surowym stanie, tak? Natomiast teraz, po pięciu latach, jest świetny samochód, jest dom wyremontowany super nowocześnie. Najdroższe materiały. No i widać, że ten standard życia im się podniósł kilkakrotnie. Kilkakrotnie. Ale moja ta znajoma ma pracę tam, już teraz, po tych 5 latach, państwową. Jest takim opiekunem osoby niepełnosprawnej...(pedagog z gimnazjum)”

Historia 46

„...No na nią bardzo dużo tych obowiązków spadło. A ponieważ wydawało się, że sobie radziła, no więc tata nie widział tutaj nic... Nie zaobserwował tutaj nic, że coś się z nią dzieje, że ona nie radzi sobie. Bo przed tatą zawsze się uśmiechała, że jest ok. Natomiast wewnątrz zaczynała mieć tego dosyć, nie chciała, żeby ta rodzina tak wyglądała. I skończyło to się tak, że zaczęła wchodzić w takie relacje z chłopakami... Mocno się angażować. I też zaczęła się mocno buntować. No po prostu zmieniła się, tak jak rodzice mówią, o 180 stopni. I ucieczki z domu. I problemy w szkole. I to, co takie było najtrudniejsze w sumie w jej przypadku, to kłamstwa.

Na każdym kroku kłamstwa. W szkole... akurat tak było, że ona chodziła do nas do szkoły... ta starsza właśnie... I pod koniec roku, kiedy te oceny były słabe, kiedy były jakieś zagrożenia, mówiła nauczycielom, że jej rodzice się rozwodzą. Że ma trudną sytuację, że to wszystko rzutuje na jej naukę, na to, że nie może się uczyć i tak dalej. No więc nauczyciele jak to nauczyciele. Ponieważ ona była taką sympatyczną dziewczyną, też gdzieś tam aktywną, tu się próbowała wykazywać... na początku, jak uczeń mówi takie coś, to raczej współczują i tak podchodzą empatycznie. Natomiast to była oczywiście nieprawda z tym

rozwozem, bo rodzice mimo tej rozłąki i tego przeżywania, bo to taki związek bardzo bliski. I tej tęsknoty, tak? No to jednak o żadnym rozwodzie nie było mowy.

Tylko pieniądze były tym czynnikiem, który decydował o tym, że ona tam była. Ale były takie kryzysy, że mówił: trudno! Z tymi pieniędzmi damy sobie jakoś radę. Żeby wracała do Polski. Ale ona jakoś tak przekonywała, że damy radę, że to chwilowe. I cały czas była za tą granicą. Ale skończyło się tak, że ich córka nie zdała później w klasie drugiej. Bo kłamstwo ma krótkie nóżki, jak to mówią. Wróciła po wakacjach do szkoły, na początku trochę się uczyła, a później znów przestało jej się chcieć, no bo to też tak, że nie miała kontroli nad sobą. Ojciec wracał o 20, o 21, więc ona po szkole też nie wracała do domu, tylko gdzieś tam po koleżankach, po różnych miejscach. Nie było tego nadzoru i czuła, że nie ma kontroli, więc stwierdziła, że będzie robić to, co chce.

I stąd te różne związki, niektóre na odległość, bo ci chłopcy byli nie stąd, tylko z różnych miejscowości. Poznawani przez Internet, tak? Jak się później okazało, to faktycznie, żaden z tych związków nie przetrwał. Wszystkie skończyły się bardzo źle. Różnego rodzaju koszty i ceny musiała za to zapłacić. A walczyła o nie! Była gotowa odejść od rodziców! Było już tak, że ich zostawiła, wyjechała do Białej. I tam się wprowadziła do niego. Rodzice już myśleli, że koniec, że stracili córkę, tak? I ten moment, kiedy ona zaczęła uciekać z domu, to był taki przełomowy.

I ta moja koleżanka podjęła decyzję, że rezygnuje z tej pracy i wraca do Polski, żeby tę sytuację rodzinną ratować. To było po 3 latach jej pobytu tam, w Anglii. No i wróciła. I walczyła o tę córkę. Jeździli tam do Białej, do tych rodziców. Próbowali coś przez policję! Chociaż ona była pełnoletnia już wtedy, w wakacje, więc niewiele mogli zrobić, ale próbowali, tak? No, na szczęście rzucił ją, więc wróciła do domu. Nie wyrzucili jej, nie powiedzieli jej, że... Tylko przyjęli dziecko, bo przecież nie mogli zrobić inaczej, tak?

I ta moja koleżanka była w Polsce przez pół roku. Ale z Anglii przez cały czas jej podopieczny... po prostu dzwonił do niej. I prosił, żeby wróciła do pracy. Ona się opiekowała niepełnosprawnym mężczyzną. Zresztą on miał opiekunów kilku. Bo oni są z nim 24h, więc on ma kilka osób, które na zmianę przychodzą do niego do domu - z nim mieszkają, nocują, jest sparaliżowany i wymaga wręcz karmienia rurką. Także oni dzwoniли do niej stamtąd, żeby przyjechała. Bo pracowała z nim 2 lata, więc świetnie sobie radziła.

Przychodziły nowe osoby, nie dawały rady. Mieszały różne rzeczy. Coś mu się tam stało, bo ktoś źle coś podłączył. No i on tak widział, że nie może znaleźć nikogo na jej miejsce. Kto zastąpi ją na takim poziomie. No i dzwonił do niej. Więc ona nie wiedziała co tu zrobić, tak? Ale sytuacja w domu zaczęła się jakoś tam normować.

No i wymyśliła... znaczy postawiła taki warunek swojemu podopiecznemu w Anglii, że będzie przylatywała tam na 10 dni pracy, tak jak pracuje... Bo w systemie takim pracowała, że 10 dni pracowała – 7 dni miała wolne, potem znów pracowała. Ale teraz postawiła warunek, że przylatuje do niego na 10 dni – tak jak ten swój dyżur ma pełnić – i po dyżurze wraca do Polski. I tak jej rodzina teraz funkcjonuje. Wyjeżdża na 10 dni i wraca na 3 tygodnie do domu. Znów wyjeżdża i znów wraca. No nie wiem, on tak bardzo chciał, by ona wróciła, więc chyba jakoś tam specjalnie nie zarabia mniej.

Także teraz ta rodzina o wiele lepiej funkcjonuje, bo 10 dni, to nie 7 miesięcy. To jest tak krótki czas, że nawet nie zauważy się, że to już minęło i trzeba jechać do Warszawy po mamę na lotnisko. Młodszy syn poszedł już do pierwszej klasy szkoły średniej. Ta córka po wielu perypetiach szkolnych, po tych różnych zagmatwanych sytuacjach, gdzie naprawdę ciężko było jej pomóc, bo naprawdę jak się z nią rozmawiało, to miało się wrażenie, że jej tu nie ma. Jej tu nie ma. I mówi to, co chce. Dla mnie to były już zaburzenia natury psychicznej. Oni z nią jeździli, ale ona rzucała te różne terapie i nigdy nie wytrwała do końca. W każdym razie ta dziewczyna nie skończyła naszego tutaj liceum. W ostatniej klasie miała egzamin poprawkowy, czyli mogła przyjść w sierpniu, napisać egzamin i mieć skończoną szkołę średnią. A później matura, wiadomo, kiedy tam będzie chciała, może przystąpić. I nie przysłała na ten egzamin. Nie przysłała.

Zadzwoiła do mnie po egzaminie, pytając: “Pani Doroto, czy ja mam jutro...? mogłaby mi pani sprawdzić, kiedy ja mam egzamin? Bo nie mam telefonu do szkoły.” No, ale jest Internet, myślę sobie... No, ale dobrze, jest córką znajomych, wiem, jaka jest sytuacja, dzwonię do szkoły. Pani w sekretariacie mi mówi, że egzamin był dziś rano, o 8 i Emilia się nie stawiła na ten egzamin. No i niestety musi powtarzać klasę trzecią. A ponieważ nie chciała w tym środowisku zostać, bo to kolejna zmiana klasy, nauczyciele niestety mieli już o niej wyrobioną opinię, na którą sobie zresztą zapracowała konsekwentnie. Bo i ja jej chciałam pomóc. I wychowawca. Było wiele takich sytuacji, gdzie ona zdała, a nie powinna.

I nie skończyła tutaj naszej szkoły, ma wykształcenie średnie. I najpierw tak siedziała w domu przez cały rok, niewiele robiąc, w zasadzie spotykając się z chłopakiem, tak? A teraz wyjechała tam do Anglii. Mama stwierdziła, że jest 20-letnią dziewczyną i nie będzie tutaj na garnuszkach rodziców siedzieć. Nie chciała się uczyć, nie chciała iść na studia, czy tam właśnie... Przecież mogła tę klasę trzecią zrobić w szkole dla pracujących, zaocznie, tak? Raz w tygodniu, dwa razy w tygodniu, są zajęcia i maturę też można... można napisać. No więc, nie. Wolalała takie wygodne życie – stroje, kosmetyki, imprezy. Tak to wyglądało, jak tę szkołę rzuciła. I mama zabrała teraz ją tam do Anglii, znalazła jej pracę – fizyczną, ale na miarę jej możliwości. I tam pracuje i przebywa...Ojciec też to przeżył. Zaczął pić...(pedagog z liceum)”

Historia 47

„...nie dość, że się mąż zajmował... tu dwójkę czy trójkę dzieci ma... nie dość, że się mąż zajmował tymi dziećmi i pracował, a ta żona przyjechała, jeszcze w ciąży, jeszcze chciała wcisnąć, że to jego dziecko. Też chłop został sam z dziećmi...(matka dwójki dzieci pracująca za granicą)”

Historia 48

„...Ja znam panią z kolei, która sama wychowywała dziecko, z dziadkiem. Z ojcem swoim. Dziecko! Czworko dzieci. Każde dziecko z kimś innym. Teraz zostawiła, w czerwcu, pod opieką dziadka i wyjechała na 2-3 miesiące sobie do Anglii. No i oczywiście były zgłoszenia, że tam są zaniedbania. No i oczywiście wizyta nasza. Także potwierdziło się to, że dziadek sobie nie radzi z opieką nad czworgiem dzieci. Bo dzieci były – rok, 2-latek, dwoje dzieci w szkole podstawowej. Na którejś z wizyt kolejnych matka przyleciała... No oczywiście tam warunki się od razu poprawiły. Był asystent – nakłaniał ją do tego, żeby jednak zajęła się tą opieką nad dziećmi, żeby nigdzie nie wyjeżdżała, bo to są zbyt małe dzieci. Postanowiła teraz, że... No, zostawiła dwoje dzieci dziadkowi, starsze dzieci, te uczące się... A sama wzięła dwoje najmłodszych i wyjechała do Anglii. Z zamiarem, że weźmie te pozostałe też. Nie zabrała ich, dlatego że... ojcowie utrudniali jakby wyjazd tych dzieci. Bo płacą alimenty. Aczkolwiek się nie kontaktują. Dziećmi dziadek się opiekuje. Dziadek też nie życzył sobie asystenta, od kiedy wyjechała ta córka. Powiedział, że absolutnie żadnych wizyt...(pracowniczka Ośrodka Pomocy Społecznej)”

Historia 49

„...I był chłopiec, którego rodzice w Norwegii pracują, mieszkają. I on tam z rodzicami był w Norwegii. Siostra jego wcale nie chciała z rodzicami wyjeżdżać, została z babcią. I ona uczyła się bardzo dobrze. Skończyła nasze gimnazjum i odeszła do szkoły średniej. Natomiast chłopiec coś tam zaczął się źle czuć. I przyjechał również tutaj do babci. Z tym, że chłopak zaczął wagarować. Tak nie za bardzo się zachowywał. I wydaje mi się, że rodzice wrócili do Polski, bo on powiedział, że on nie wyjedzie do Norwegii. On nie chce tam wrócić. Więc rodzice tutaj do Polski wrócili, ale mama zabrała go do gimnazjum rzemieślniczego. On tam teraz chodzi. Wiem, że chodzi, że... Jego taki bliski kolega jest u nas – pytałam go – chodzi, uczy się...(pedagog)”

DOBRE PRAKTYKI

Tak jak już pisałem wcześniej, w badanych przez nas środowiskach brak było działań skierowanych jedynie do członków rodzin transnarodowych. Jedyny wyjątek stanowiła aktywność niektórych szkół, której celem było zebranie informacji o miejscu pracy i/lub zamieszkania rodziców. Poniższe przykłady odnoszą się więc do przedsięwzięć skierowanych do szerszej grupy odbiorców, ale korzystnych dla rodzin transnarodowych.

Praktyki dotyczą działań instytucji. Obejmują trzy obszary działań, które w sumie stanowią całościowe podejście do pracy z dziećmi z rodzin transnarodowych. Są nimi:

- **Działania skierowane bezpośrednio do dzieci,**
- **Działania dla rodziców,**
- **Współpraca międzyinstytucjonalna.**

Warto również zaznaczyć, że wszystkie przedstawione poniżej przykłady są inicjatywami pojedynczych osób: nauczycieli lub dyrekcji, bądź efektem współpracy między nimi. Żadna nie jest praktyką systemową. Realizacja tych praktyk zależy jedynie od chęci i pomysłowości jednostek.

1. Dzieci

Przedstawione poniżej przykłady dobrych praktyk można podzielić na trzy kategorie:

- działania wspierające edukację dzieci w szkole – w przypadku rodzin transnarodowych są bardzo istotne, ponieważ dzieci często nie mają wsparcia w opiekunach przy uczeniu się (np. rodzic za granicą jest nieobecny, ten na miejscu nie ma czasu na odrabianie lekcji, dziadkowie nie mają odpowiednich kompetencji, żeby pomóc wnukom)
- aktywizacja dzieci i młodzieży na rzecz ich rówieśników i młodszych – budują relacje z rówieśnikami, którzy stają się wsparciem (ważne szczególnie w przypadku dzieci z rodzin transnarodowych, które mogą nie mieć odpowiedniego wsparcia ze strony swoich opiekunów)
- wolontariat społeczny dorosłych na rzecz rodzin – niektóre rodziny transnarodowe potrzebują pomocy ze strony otoczenia, gdyż należą do grupy zagrożonej wykluczeniem społecznym (np. matka samotnie wychowująca dzieci w czasie gdy ojciec pracuje za granicą, osoby starsze zajmujące się wnukami, pełnoletnia młodzież opiekująca się młodszym rodzeństwem)

Uwaga i czas

Żadne, nawet najbardziej wyszukane i specjalistycznie opracowane działanie nie zastąpi dziecku uwagi i chwili rozmowy, którą dostaje od drugiej osoby. Zapytania, się jak się czuje, co u niego słychać. Jest to tym ważniejsze w przypadku dzieci, których rodzic lub rodzice mieszkają za granicą, gdyż często nie mają się do kogo zwrócić ze swoimi problemami czy wątpliwościami. Z takim właśnie podejściem zetknęliśmy się u pedagogów szkolnych w wielu spośród przebadanych placówek.

Dodatkowe zajęcia

Mogą to być zarówno zajęcia sportowe jak i kółka zainteresowań. Najważniejszym ich celem jest bowiem danie dziecku możliwości na poszukiwania i realizację własnych pasji, posiadania „czegoś swojego”. Jest to tym ważniejsze w przypadku uczniów, których rodzice przebywają za granicą – szkoła przejmuje ich rolę w tym zakresie.

Warto w tym miejscu dodać, że do organizacji tego typu zajęć bardzo często nie są potrzebne instytucje czy organizacje zewnętrzne, gdyż szkoły korzystają z doświadczenia i pomysłowości nauczycieli.

Zajęcia wyrównawcze

Istotą takiego działania jest dostępność nauczyciela (w przypadku jednej ze szkół kilka godzin w tygodniu), do którego dziecko może przyjść i poćwiczyć tematy, których nie rozumie czy nie może w pełni zapamiętać. Ważne jest jednak to, żeby kontakt pomiędzy uczniem i nauczycielem był odpowiedni – bez dobrych relacji żaden uczeń nie skorzysta z takiej możliwości i będzie takie zajęcia traktował jako karę do odbycia „po lekcjach”.

„Naukowe” grupy koleżeńskie

W niektórych szkołach nauczyciele wprowadzili wspólną naukę i odrabianie lekcji dla uczniów. W przypadku jednej placówki były to grupy tworzone w ramach jednej klasy przez

wychowawczynię. W przypadku drugiej, ich organizacją zajęła się nauczycielka świetlicy. Inicjatywy te są tym cenniejsze, że podobne pomysły rodzą się wśród samych uczniów.

W ten sposób szkoła nie tylko zbliża się do uczniów działając niejako na „ich zasadach”, ale również w bardzo konkretny sposób pomaga tym dzieciom, których rodzice są za granicą i które nie mają możliwości korzystać z pomocy innej niż nauczycieli.

Mediacje rówieśnicze

Innym sposobem na zaangażowanie uczniów do wspólnego działania była inicjatywa pedagoga z jednego z badanych gimnazjów na rozwiązywanie konfliktów przez samą młodzież. Tego rodzaju działania wymagają odpowiedniego przygotowania zarówno samych dzieci (poprzez np. warsztaty) jak i samej osoby wprowadzającej mediacje (wspomniana pedagog była jednocześnie mediatorką rodzinną). Innym bardzo istotnym elementem jest ustalenie granic aktywności uczniów-mediatorów, tak aby rodzaje konfliktów, których rozwiązania się podejmują, były dostosowane do ich możliwości mediacyjnych.

Inicjatywa ta jest niezwykle cenna z punktu widzenia rodzin rozdzielonych przez migrację, ponieważ brak kontaktu z rodzicem lub rodzicami powoduje, że dziecko zwraca się o pomoc do rówieśników. Podobnie jak w przypadku „naukowych grup rówieśniczych”, tego rodzaju mediacje są usankcjonowaniem mechanizmów, które wśród młodzieży i tak już istnieją.

Wolontariat

Innym rodzajem aktywności społecznej rozpowszechnianej wśród uczniów był wolontariat. W tym kontekście spotkaliśmy się z bardzo ciekawą propozycją działań społecznych młodzieży gimnazjalnej na rzecz dzieci z przedszkoli. Gimnazjaliści odwiedzali placówki z najmłodszymi i urządzali dla nich przedstawienia teatralne i innego rodzaju wydarzenia.

Wolontariat był organizowany nie tylko na poziomie szkoły. W jednym z miast spotkaliśmy się z inicjatywą podjętą przez lokalną parafię. Na początku grudnia młodzież pomagała w sklepach na pakować zakupy i za uzyskane w ten sposób pieniądze robiono następnie paczki świąteczne dla najbardziej potrzebujących.

Poza oczywistym walorem, jakim jest w przypadku takich działań wypracowanie w dzieciach postaw prospołecznych, dodatkowym atutem jest również, podobnie jak w przypadku zajęć pozalekcyjnych, danie im oferty spędzenia czasu wolnego i posiadania „własnego” zajęcia. Ponadto, nie można zapomnieć również o walorze integracyjnym w ramach grupy wolontariuszy, która stanowi kolejną przestrzeń do nawiązania relacji z rówieśnikami.

Krąg Otwartych Serc

Krąg był inicjatywą jednej ze szkolnych pedagogów. W ten sposób chciała ona zaszczepić wśród uczniów ideę niesienia pomocy innym ludziom, w tym konkretnym przypadku – innym uczniom gimnazjum. W szczytowym momencie działalności członkami kręgu było 25% wszystkich uczniów szkoły. Każdy z nich nosił przypięte do ubrania serce, które symbolizowało przynależność do grupy. Ich głównym celem było niesienie pomocy rówieśnikom, głównie w nauce, ale również w stawianiu czoła różnym sytuacjom życiowym.

2. Rodzice

Zebrane podczas badań dobre praktyki działań związanych z rodzicami dotyczą przede wszystkim trzech sfer:

- komunikacja przez Internet – w przypadku rodzin transnarodowych jest to jedyne narzędzie zapewniające stały kontakt z rodzicem przebywającym za granicą,
- informacja – szczególnie w przypadku szkół, wiedza o miejscu pobytu rodziców jest ważna w sytuacjach kryzysowych (np. wypadku z udziałem dziecka),
- integracja – uczestnicy zajęć integracyjnych mogą stać się grupą wsparcia dla rodziców z rodzin transnarodowych, którzy zostali w Polsce z dziećmi.

Wszystkie te obszary są niezwykle istotne, gdyż razem oddają pełen zakres aktywności na rzecz budowania relacji szkoły z dorosłymi.

Narzędzia komunikacji internetowej w szkołach

Dziennik elektroniczny

Niektóre z placówek, w których prowadziliśmy badania wprowadziły tzw. e-dziennik. Dzięki temu rodzice, bez względu na miejsce zamieszkania, mają stały wgląd w aktualną sytuację dziecka – zarówno jeśli chodzi o oceny, jak i o zachowanie w szkole.

Jedna ze szkół używa go również do pisania usprawiedliwień. W tym przypadku podpis rodziców nie jest wymagany – wystarczy, że mają indywidualny kod dostępu²². Taka sytuacja jest możliwa dzięki zgodzie Rady Pedagogicznej i zamieszczeniu odpowiedniej adnotacji w szkolnym Regulaminie.

Warto również dodać, że prowadzenie dziennika elektronicznego wiąże się z opłatami. W jednej z placówek problem ten został rozwiązany poprzez wpisanie tej opłaty do ubezpieczenia (rodzice korzystają z dziennika w ramach ubezpieczenia). Dyrekcja szkoły porozumiała się również z agencją, która pokrywa koszty tych rodziców, którzy nie mają pieniędzy na uiszczenie stosownej opłaty.

Poczta elektroniczna

Niektórzy nauczyciele, bez względu na miejsce przebywania rodziców, na stałe wprowadzili maile jako jedną z form kontaktu z opiekunami dzieci. I znowu, dla tych, którzy mają dostęp do Internetu (a w znakomitej większości zaliczają się do nich dorośli pracujący za granicą) jest to odpowiednia, a czasami po prostu jedyna, forma komunikacji ze szkołą²³.

Zbieranie informacji

Jak już wspomniałem wcześniej – szkoły nie gromadzą informacji na temat miejsca przebywania rodziców swoich uczniów. W jednym z gimnazjów spotkaliśmy się jednak z taką praktyką. Do obowiązkowych pytań dla rodziców uczniów z klas pierwszych szkoła dodała pytanie dotyczące

²² Wiąże się z tym również pewne niebezpieczeństwo. Czasami zdarza się, że do indywidualnych kodów rodziców mają dostęp także i ich dzieci. Niektórzy opiekunowi sami im je dają, ponieważ np. nie potrafią korzystać z komputera czy Internetu. W innych przypadkach dzieci same wchodzi w posiadanie kodu. Możemy w tym jednak odnaleźć pewną analogię do „podrabianych” usprawiedliwień pisemnych, które są jedną ze szkolnych tajemnic Poliszynela.

²³ W żadnym miejscu nie spotkaliśmy się z sytuacją, w której rodzice traktowaliby maila jako zastępczą formę kontaktu i np. zaprzestali przychodzenia na spotkania z wychowawcami. Oba te procesy są rozłączne i wynikają z innych przyczyn. Więcej na ten temat patrz: wyżej.

miejsca pracy dorosłych. Dodatkowo, przez cały tok nauki informacje podane w ankiecie były monitorowane i ewentualnie uzupełniane przez wychowawców. Dzięki temu dyrekcja i nauczyciele wiedzieli o sytuacji dzieci i w nagłych przypadkach nie byli zaskakiwani danym stanem rzeczy, co jest szczególnie ważne w przypadku braku rodziców (i/lub opiekunów prawnych) na miejscu.

Zajęcia integracyjne dla rodziców

Tego rodzaju działania były podejmowane nie tylko na poziomie szkoły, co na poziomie klasy przez jej wychowawców. Z zajęciami integracyjnymi zetknęliśmy się w przypadku dwóch szkół. W jednej zajmowała się tym wychowawczyni, która raz w miesiącu organizowała wspólne wyjścia dla rodzin, uczniów z rodzicami, do teatru czy do kina. Czasem szli po prostu do jakiegoś lokalu, żeby porozmawiać.

W innym przypadku za integrację rodziców i dzieci również odpowiadała wychowawczyni, która w ciągu pierwszych trzech miesięcy trwania roku szkolnego zorganizowała pięć takich wydarzeń, m.in. wspólne maratony filmowe:

„...Tymi dziećmiakami nie ma się kto zająć, jak się ich tak trochę podkusi, to oni są chętni. Ja nie mam żadnego problemu, uważam, że jak znajdzie się czas dla dziecka, to dziecko też dla nas znajdzie czas, tylko musi być atrakcyjnie spędzony, a nie jakieś „sucharsony”. Niech mi pani wierzy, że ja tutaj robię noce filmowe dla rodziców i dla dzieci, od godziny 20 do godziny 6 rano i robię maratony filmowe. Na przykład „Holocaust” jest puszczone, z warsztatami, z zajęciami, z cudami. No, niech mi pani pokaże, to jest jedna z najgorszych szkół w mieście. Niech mi pani pokaże inną szkołę, gdzie rodzice się angażują w nocne działania szkoły, kiedy oni wychodzą rano „zombie” nieprzytomni...”

Ta sama nauczycielka była również opiekunką samorządu szkolnego, w ramach którego prowadziła podobne działania.

Innym działaniem służącym integracji dorosłych były warsztaty prowadzone w jednej ze szkół przez pedagoga w ramach pedagogizacji rodziców. Poruszano na nich tematy związane z rodziną, wychowywaniem dzieci, rolą rodziców itd.

Warto również dodać, że z zbliżonymi inicjatywami (wspólnymi wyjściami do kina czy teatru) zetknęliśmy się również w jednej z lokalnych parafii. Tam wspólne wyjścia odbywały się w ramach grupy ministrantów i scholi.

Dodatkowym walorem integracji rodziców może być oddziaływanie na tych dorosłych, którzy zostali z dziećmi sami²⁴. Mogą one bowiem stanowić dla nich rodzaj grupy wsparcia – bez względu na kształt i rodzaj rodziny, często tylko jeden rodzic zajmuje się sprawami szkolnymi. Niekiedy dotyczy to również wychowania dzieci w ogóle.

3. Współpraca

Przedstawione poniżej przykłady ukazują, jak wielopłaszczyznowa i wieloaspektowa może być współpraca instytucjonalna w zakresie pracy z uczniami, w tym dziećmi, których rodzice przebywają za granicą. Dotyczą one następujących form współpracy:

- Koordynacja wspólnych działań instytucji edukacyjnych przez organ prowadzący,
- Współpraca pracowników szkoły (dyrekcja-nauczyciele-pedagog,
- Współpraca szkoły z innymi instytucjami.

W przypadku rodzin transnarodowych zaangażowanie wielu aktorów instytucjonalnych i społecznych w pracę z ich członkami może okazać się bardzo cenne z uwagi na złożoną sytuację tych rodzin.

Warto zaznaczyć, że praktycznie żadne z prezentowanych rozwiązań nie jest rozwiązaniem systemowym. Mówiąc wprost: są to przykłady na to, ile dobrego może wyniknąć ze spotkania grupy ludzi, którzy mają chęci i czas na wspólne działania.

Zarządzanie organu prowadzącego

Przykład jednej z badanych miejscowości pokazuje, że zarządzanie placówkami edukacyjnymi nie musi się sprowadzać do kwestii administracyjno-finansowych. W ramach swojej działalności,

²⁴ Warto w tym momencie przypomnieć, że w przypadku zdecydowanej większości rodzin objętych naszym badaniem tylko jeden z rodziców pracował za granicą. Drugi zajmował się dziećmi i domem, często również pracując.

kierownik miejscowego Wydziału Oświaty i Wychowania stworzył system wolontariatu społecznego oparty na przedszkolach.

Wszystko zaczęło się od powołania przy wydziale pełnomocnika ds. polityki prorodzinnej. Zadanie zostało przydzielone szkolnej pedagog, która w tym czasie przechodziła na emeryturę. W trakcie swojej pracy w szkole prowadziła ona szereg działań, których celem było włączanie dzieci i rodziców do prac społecznych (np. wspomniany wyżej Krąg Otwartych Serc). Po przejściu na emeryturę kobieta zaczęła pełnić dyżury w miejscowym ośrodku społecznym:

„...Otworzyła z 10 lat temu takie dyżury przy Ośrodku Pomocy Społecznej. Dla osób potrzebujących. Jak się ci ludzie... ponieważ ona już wcześniej, mówię, była znana w mieście, z różnych form działalności, pomocy itd. Jak się więc dowiedzieli, że ona ma takie dyżury no to zaczęli tam chodzić do niej, na te dyżury, z prośbą o załatwienie różnych spraw. A to, żeby im napisała wniosek do sądu o ustalenie alimentów, albo jakieś tam inne. A to, żeby im pomogła w rozmowach, albo w jakiejś tam korespondencji z Zarządem Gospodarki Miejskiej. Albo żeby im pomogła materialnie, bo są w jakiejś tam trudnej sytuacji. Nie za bardzo potrafią rozmawiać z tymi pracownikami Ośrodka Pomocy Społecznej, bo tam wszystko zbyt legalistycznie, z punktu widzenia prawa. Te badanie dochodu... ci ludzi się po prostu... dla nich to jest takie odstrasżające, a jednocześnie rzeczywiście tego potrzebowali...(kierownik Wydziału Oświaty)”

Następnym wspólnym przedsięwzięciem kierownika wydziału i pełnomocnika ds. polityki prorodzinnej było wprowadzenie programu pedagogizacji rodziców w przedszkolach. Pełnomocnik opracowała program wychowawczy dla rodziców o nazwie „A,B,C – wychowanie dziecka”. Program ten opiera się na 10 zasadach:

- Zasada szacunku dla dziecka i uczenia go szacunku dla innych
- Zasada cierpliwości i wytrwałości dla dziecka oraz wyrozumiałości wobec dziecka
- Zasada wyrabiania karności i posłuszeństwa w dziecku
- Zasada uczciwości i szczerości wobec dziecka
- Zasada konsekwencji i stanowczości w wychowaniu
- Zasada wpajania dziecku dobrych nawyków i niebagatelizowania nawyków złych
- Zasada przyuczania dziecka do odpowiedzialności za słowa i czyny

- Zasada uczenia dziecka pokonywania trudności życiowych i rozwiązywania problemów
- Zasada chronienia dziecka przed przeladowaniem różnego typu podnieceniami (głównie ekscytującymi) i bodźcami
- Zasada przygotowania dziecka przez wychowanie do samodzielnego życia

Spotkania cieszyły się bardzo dużym zainteresowaniem – frekwencja na nich wynosiła niemal 100%. Wielu rodziców zostawało jeszcze po części wspólnej na indywidualne rozmowy. Po pewnym czasie stwierdzono, że warto wykorzystać ten potencjał społeczny i zaczęto opracowywać program wolontariatu opartego właśnie na przedszkolach. Miały one wspomóc pracę pełnomocnika ds. polityki prorodzinnej jaką wykonywał podczas dyżurów:

„...Bo to jest tak, ja jako ta instytucja, pokazywałem tym dyrektorom, że to jest ten wymiar walki o dobro, szerzenia tego dobra w świecie. Bo to jest ważne, żeby pokazywać pewne rzeczy takie, jakie one są. Wtedy ludzie inaczej do tego podchodzą. My nic nikomu nigdy nie kazali niczego robić. Żeby przedszkole się zaopiekowało jakąś tam sytuacją. (...) No i ten punkt ruszył. I zaczęło być rewelacyjnie. Ludzie zauważyli, że te dyrektorki to wiedzą różne rzeczy... (kierownik Wydziału Oświaty)”

Pomoc dotyczy głównie spraw rodzinnych: związanych z rozwodami, opieką nad dziećmi, spadkami. Przychodzą też np. opiekunowie osób niepełnosprawnych. Pojawiają się również ludzie żyjący w biedzie, którzy poza wsparciem materialnym szukają również kogoś, kto po prostu ich wysłucha.

Kiedy przeprowadzaliśmy badania, w wolontariacie uczestniczyły wszystkie placówki wychowania wczesnoszkolnego. W jednej z nich prowadzony był punkt konsultacyjny, który działał na podobnej zasadzie, co dyżury pełnomocnik – jeden dzień w tygodniu, w określonych godzinach, mieszkańcy miasta mogli tam przyjść i uzyskać porady, głównie prawne. Za punkt odpowiedzialna była dyrektorka przedszkola, która została przeszkolona w odpowiednim zakresie przez pełnomocnik (z wykształcenia pedagoga i prawnika). Posiadała też szereg wzorów pism, o które najczęściej zwracali się potrzebujący.

Wolontariat prowadzony przez pozostałe przedszkola polegał na objęciu opieką poszczególnej osoby/rodziny. Główną zasadą była kompleksowość pomocy – organizowano wszystkie potrzebne danym potrzebującym rzeczy, od wózka dla dzieci po znalezienie pracy i remont

mieszkania. Działanie zaczynało się od rozmowy, podczas której ustalano potrzeby osoby przychodzącej. Później, za odpowiedź na te potrzeby odpowiadało jedno przedszkole – jego dyrektorka szukała pomocy najpierw wśród rodziców (z których większość uczestniczyła np. w prowadzonych wcześniej warsztatach w ramach programu „A,B,C”), a jeśli nie mogła jej tam znaleźć, to zwracała się do innych placówek.

Na początku w wolontariacie wzięło udział pięć dyrektor z terenu gminy. Później dołączyła do nich reszta:

„...Z dyrektorkami ta współpraca nam się zacieśniła. One zobaczyły, że to nie jest forma kontroli z naszej strony, wręcz przeciwnie, że my za każdym razem je słuchamy. Że występujemy z pozycji identyfikującej się przedszkolem. Problemów, z jakimi styka się przedszkole. Że my nie sprawdzamy, co robi przedszkole, co robią nauczyciele. Tylko występujemy jako oferta współpracy jakiejś takiej autentycznej. I one szybko to zobaczyły. Bo to nie jest jakaś tam gra. Tu nie ma jakiegoś ściemniania...(kierownik Wydziału Oświaty)”

W 2014 roku okazało się, że działanie społeczne przyniosło również nieoczekiwane rezultaty dla samych placówek. Dostały one bardzo wysokie oceny przez wizytatorów przysyłanych do miasta z kuratorium oświaty, którzy byli pod wielkim wrażeniem ich pracy społecznej.

Spotkania pedagogów szkolnych

W tej samej gminie, w której powstał wolontariat przedszkoli, zorganizowano również cykliczne spotkania pedagogów szkolnych:

„...będziemy się spotkać raz na dwa miesiące, w różnych szkołach i... z terenu, od podstawówki po gimnazja, są zaproszeni pedagodzy. I każdy przedstawia coś ciekawego z jakiegoś tam szkolenia. Żebyśmy się wszyscy uczyli. Potem każdy przedstawia coś z życia szkoły: jakbyście do takiego problemu podeszli, bo mam taki przypadek... czasami te rodziny się znają, bo z podstawówki wyszło i jest to transakcja wiązana. Także wiemy... i naprawdę super to wyszło. Inni nam zazdroszczą, ale niech się uczą od nas. Bardzo chętnie wszyscy przychodzą. I taka nowa formuła jest. Ten, który przyjmuje tą grupę, narzuca temat. Ten jest prelegentem. Pierwsze było na temat doradztwa zawodowego i systemu

zmiany i projekty, pokazywać zawody itd. Zresztą, zostali zaproszeni do Warszawy i tam będą przedstawiać ten projekt. Ja np. jak będzie w grudniu to będę mówiła o tej mediacji...(pedagog z gimnazjum)”

Spotkania odbywały się pod przewodnictwem tej samej osoby, która pełniła funkcję pełnomocnika gminy ds. polityki prorodzinnej.

Postawa dyrekcji

Polski system edukacji jest skonstruowany w sposób dający dyrektorowi szkolny szeroką autonomię w kierowaniu placówką. Postawa jednej z poznanych przez nas dyrektorek jasno pokazywała, że funkcja dyrektora nie musi się sprowadzać jedynie do zarządzania szkołą i, ewentualnie, prowadzenia lekcji. Kontakt z rodzicami czy uczniami nie sprowadzał się jedynie do interwencji w sprawach kryzysowych:

„...Jeżeli chodzi o sytuację rodziców uczniów to wiadomo, wychowawca, pedagog. Często rodzice sami przychodzą, omijają to. Często w wakacje, podczas ferii, nauczycieli nie ma i przychodzą bezpośrednio do mnie z dzieckiem i omawiamy to. Siadamy i rozmawiamy. Także tak trafia i ja przekazuję informacje pedagogowi. (...) Ja tutaj jestem, jak pan widzi i nie ma tutaj jakiejś bariery specjalnej...(dyrektorka gimnazjum)”.

Otwartość pedagoga

W trakcie naszych badań zetknęliśmy się również z działaniami szkolnych pedagogów, które wychodziły poza zakres ich standardowych zadań.

W jednej ze szkół pedagog organizował np. spotkania dotyczące sytuacji związanej z konkretnym uczniem, w których udział brali: rodzice ucznia, sam uczeń²⁵, wychowawca, a także, w zależności od sytuacji np. nauczyciel, który był świadkiem danego zdarzenia albo dzielnicowy. Głównym powodem tego rodzaju spotkań było wspólne pochylenie się nad problemem. Obecność dziecka świadczyła o jego poważnym traktowaniu przez szkołę i daniu mu możliwości wypowiedzenia się w swojej sprawie.

²⁵ Spotkania odbywały się w liceum, więc wiek młodzieży spokojnie już pozwalał im na uczestnictwo w nich.

W innym przypadku pedagog szkolna spotykała się z rodzicami nie tylko w swoim gabinecie. Wychodziła bowiem z założenia, że w niektórych przypadkach wezwanie do szkoły może powodować niepotrzebny dyskomfort, którego można było uniknąć poprzez zobaczenie się w domu dziecka, albo w „miejscach neutralnych”: kawiarni czy bibliotece publicznej. Spotkanie z rodzicami poza szkołą, albo w gabinecie pedagoga, ale po lekcjach, przeciwdziałało także napiętnowaniu ucznia przez rówieśników z powodu wezwania jego opiekunów „na dywanik”.

Przykładem na działania daleko wykraczające poza obowiązki pedagoga były również starania prowadzone przez szkolną pedagog, która później stała się pełnomocnikiem gminy ds. polityki prorodzinnej. Niejednokrotnie zdarzało jej się poszukiwać rodziców danego ucznia w celu rozwiązania jego problemów. Poszukiwania dotyczyły przede wszystkim tych rodziców, którzy wyjechali za granicę. W tym celu angażowała zagraniczne konsulaty działające w Polsce. W ten sposób udało jej się odnaleźć kilkanaście osób – w kilku przypadkach, kiedy sprawa dotyczyła np. niepłacenia alimentów przez rodzica przebywającego za granicą, był o tym powiadany jego pracodawca.

Współpraca wewnątrzszkolna

Rozpoczynając badania myśleliśmy, że jest to rzecz oczywista – pracujący w jednej szkole nauczyciele współpracują ze sobą i wymieniają się informacjami dotyczącymi uczniów. W praktyce okazało się jednak, że kwestia ta została poruszona jedynie w dwóch szkołach:

„...My mamy takie szczęście w naszej szkole, że staramy się jako zespół te problemy uchwycić. Razem, zespołowo, a nie rywalizować i pokazywać ja sobie tutaj świetnie radzę na lekcji tylko razem, zespołowo. I myślę, że dajemy naszym uczniom wielokrotnie odczuć, że jesteśmy grupą i musimy razem współpracować. I ty musisz na każdej lekcji dobrze się zachowywać, a nie tylko na tej, na tej i na tej. Bo się oplaca, u tego się nie oplaca. To po prostu... oni są siłą jako grupa i my musimy też ze sobą współdziałać...(dyrektor gimnazjum)”

Warto wspomnieć, że wspomniane wyżej zasady zostały wprowadzone przez tę samą osobę, którą cytowałem wcześniej, a więc przez osobę, która dbała również o bezpośredni kontakt z rodzicami.

Wymiana informacji pomiędzy pracownikami szkoły, np. wychowawcą i pedagogiem, dotyczy nie tylko spraw związanych z zachowaniem uczniów na lekcjach i podejściem do nauki, ale po prostu z ich wsparciem:

„...Natomiast, jeżeli jest taka potrzeba w dziecku, że potrzebuje rozmowy, że potrzebuje przytulenia, wyżalenia się, gdzieś tam zauważenia, to na pewno tutaj współpraca ze świetlicą, współpraca z wychowawcą żeby rzeczywiście te potrzeby tutaj na poziomie szkoły były maksymalnie zaspokojone...(pedagog ze szkoły podstawowej)”

Współpraca międzyszkolna

Podobnie jak w przypadku wspólnych działań pracowników jednej placówki, współpraca pomiędzy szkołami również zaistniała tylko w jednym przypadku. Dotyczył on przekazywania informacji pomiędzy szkołą podstawową i gimnazjum dotyczących uczniów przechodzących z jednej instytucji do drugiej. W przypadku niektórych dzieci dane dotyczyły miejsca pracy i zamieszkania ich rodziców, stąd gimnazjum wiedziało już wcześniej o tym, że niektórzy pierwszoklasiści przebywali pod opieką jednego rodzica lub np. dziadków.

Wymiana informacji

W niektórych przypadkach wymiana informacji dotyczących np. konkretnej rodziny pomiędzy poszczególnymi instytucjami była tak samo ważna jeśli nie ważniejsza niż wspólne działania. W jednej z miejscowości odbywało się to poprzez nieformalne spotkania, które były organizowane po zebraniach w ramach Zespołu Interdyscyplinarnego ds. Przemocy. Spotkania odbywały się na terenie miejscowego Ośrodka Pomocy Społecznej, którego dyrekcja użyczała przestrzeń na nieformalne rozmowy po zakończeniu oficjalnych obrad.

REKOMENDACJE

Poniższe propozycje nie są owocem naszej refleksji nad zgromadzonym podczas badań materiałem. Od początku staraliśmy się włączyć do niej naszych rozmówców traktując ich jako osoby, które są najbliższym interesującym nas tematem. Takie podejście można potraktować jako postawę badawczą czy metodologiczną i niech będzie ona pierwszą i ostatnią rekomendacją płynącą wyłącznie ze strony PFM.

Poniższe rekomendacje, mimo swojego uniwersalnego wymiaru, znajdują szczególne zastosowanie w pracy z rodzinami transnarodowymi. Razem stanowią zarys kompleksowego podejścia, którego wymaga, podkreślana wiele razy w tym raporcie, złożoność sytuacji tych rodzin. Jednocześnie, indywidualny charakter ich historii sprawia, że nie można traktować przedstawionych propozycji jako gotowego pakietu działań.

1. Ogólne

Rozwiązania te dotyczą zarówno postaw profesjonalistów pracujących z rodzinami transnarodowymi jak i konkretnych rozwiązań związanych z pracą z dziećmi i rodzicami/opiekunami.

Podejście indywidualne w pracy z dziećmi i rodzinami

„...My mamy takie rodziny migrujące, które gdzieś tam, jeśli chodzi o (...) o poziom takiej zaradności życiowej (...) tych umiejętności im brakuje i to rzeczywiście gdzieś tam wskazuje kierunek działania. Ponieważ nie do końca te dzieci też rozumieją tę swoją sytuację, o co tu chodzi, na jak długo mama pojechała, kto w zasadzie się mną zajmuje, jak to będzie dalej wyglądało. I jest taki duży chaos. I rzeczywiście dobrze by było z tymi, co zostali, gdzieś tam wejść w tę współpracę, to wszystko porządkować i dziecku tłumaczyć

tak jak jest, bo musimy też wiedzieć o co tu chodzi. Natomiast inna jest sytuacja dzieci tych osób dobrze wyedukowanych, którzy wiedzą jak tutaj zabezpieczyć dziecko, kto ma się opiekować, jak te potrzeby mają być zaspokajane, przez kogo, kto do kontaktu i tutaj jakby te różnice między tymi dziećmi są ogromne... (pedagog ze szkoły podstawowej)”

Tak jak sytuacja rodzin transnarodowych jest różna, tak i postawa i zachowanie poszczególnych dzieci oraz ich rodziców/opiekunów jest kwestią mocno indywidualną. Powyższa zasada może być więc pomocna do pracy z rodzinami migrującymi na każdym jej poziomie.

Świadomy i ostrożny dobór narzędzi i środków do pracy z dziećmi

„...Ja bym nie chciała tutaj po prostu napiętnowywać, bo to jest też przecież taka stygmatyzacja, że się mówi, że tu jest gdzieś taki problem i że gdzieś tam te dzieci od grupy odciąga, bo wy jesteście tacy szczególni, nie chciałabym tego robić, bo wiem, że to nie przyniesie efektów in plus a raczej in minus... (pedagog ze szkoły podstawowej)”

Równie ważna jak podejście indywidualne jest też wrażliwość osoby interweniującej społecznie na dziecko i jego rodzinę, ale też i na ich otoczenie. W wielu przypadkach decyzje o wyjeździe podejmowane są z powodu bardzo trudnej sytuacji rodzin w Polsce i są kwestią dokonywania trudnych wyborów.

Poświęcenie czasu i uwagi

„...Niektórym to właściwie przydałoby się tylko, żeby mieli możliwość wygadania się. Bo to są bardzo indywidualne przypadki. Przychodzą na rozmowę, słuchaj porozmawiamy sobie i widać, że jest dobry kontakt. Dlatego uczniowie chętniej z Facebookiem rozmawiają, z jakimiś portalami, bo nie mogą się wygadać w szkole. Czasami wystarczy się zatrzymać, pogadać z tymi dziećmi i pokazać im, że nie są tacy samotni... (dyrektor gimnazjum)”

Wielu rozmówców podkreślało, że głównym remedium na potrzeby dzieci i rodziców jest po prostu uwaga i życzliwość ze strony drugiego człowieka.

Pomoc całościowa

„...Jak pomóc dzieciom tych małżeństw, gdzie się wszystko rozpadło. Miał być tylko wyjazd i nowy samochód za to kupiony, a wszystko się rozpadło. Jeszcze mało tego... ona nie ma za co opłacić mieszkanie, grozi eksmisja. I idą z mieszkania M4 do baraku socjalnego...(pełnomocnik ds. polityki prorodzinnej)

Dopełnieniem podejścia indywidualnego jest interwencja o charakterze całościowym. W wielu przypadkach sytuacja danej rodziny jest trudna nie tylko ze względu na np. problemy dziecka w szkole. Do zajęcia się pełną skalą problemów potrzebna by jednak była współpraca z innymi aktorami społecznymi. Przykład wolontariatu przedszkoli pokazuje, że nie musi wymagać on tworzenia nowych struktur instytucjonalnych.

Działania informacyjne

„...musiałyby być jakieś takie kampanie (...) akcentujące mocno to, żeby uregulować sytuację prawną dziecka czyli, że rodzic ma obowiązek uregulowania tej sytuacji przed wyjazdem zagranicę, ponieważ wiąże się to z tym, kiedy dziecku się coś stanie to musi być osoba prawna (...) musiałyby być takie kampanie ogólnopolskie zakrojone na taką szeroką skalę żeby rzeczywiście, gdzie mają się udać, gdzie mają szukać pomocy, jaka jest osoba, np. jest osoba np. u nas w urzędzie czy starostwie odpowiedzialna za to jak pokierować rodzicem, do kogo ma się udać itd. Ci nasi rodzice, mając te kompetencje społeczne bardzo niskie, to naprawdę nie wiedzą. Oni myślą, że po prostu każdy tak robi, każdy może sobie wyjechać, kiedy chce, a z dziećmi to zobaczymy...(pedagog ze szkoły podstawowej)”

Tego rodzaju kampanie mogłyby być prowadzone praktycznie na wszystkich szczeblach: od ogólnopolskiego, przez gminny do rejonowego, związanego z daną szkołą. Różne poziomy wiążą się np. z różnym stopniem ogólności przekazywanych informacji. Od tych uwrażliwiających na zapewnienie opieki prawnej przed wyjazdem (skierowanych do ogółu społeczeństwa) do szczegółowych informacji udzielanej konkretnej rodzinie, związanych z jej specyficzną sytuacją.

Grupy wsparcia

Tego rodzaju grupy mogłyby być tworzone zarówno dla rodziców pozostających w Polsce:

„...grupy działające, gdzie te kobiety, które są same mogłyby się spotkać i wymienić doświadczeniami. To nie mogłyby być duże grupy. To musi być mała grupa. Ale taka np. spotykająca się co dwa tygodnie, co miesiąc, przy kawie, herbacie. Żeby te kobiety nie czuły się takie zepchnięte na margines...(pedagog z gimnazjum)”

Jak i przebywających za granicą:

„...Dzielenie się pewnymi takimi doświadczeniami, którzy mają w tej materii jakieś doświadczenia. Bo to czasami wiąże się z jakimiś wielkimi tragediami. I tych, którzy są tam i tych, którzy zostali tutaj...(pedagog z gimnazjum)”

A także mieszanych:

„...Jakieś takie mówienie o tym o pozytywnych, negatywnych skutkach szerzej. Jak to tam jest. Żeby ci ludzie mieli też taką świadomość (...) Mówienie szerzej o tym z jakimi konsekwencjami emocjonalnymi i moralnymi wiążą się później te wyjazdy. Te rozluźnienie więzi... (pedagog z gimnazjum)”

„Małe kręgi”

„...Przede wszystkim zakładanie mniejszych wspólnot. To jest w ogóle wielka wada naszego systemu. My za mało jesteśmy zjednoczeni. Krąg kierowników przedszkola. Krąg pedagogów szkolnych... (...) Bo tam się jest ten kontakt wspólnotowy. Ludzie się otwierają. Wszystkiego nie uzdrowimy. Ja jako prawnik chciałam świat zbawić. Co to, to nie. Ale ile można było pomóc ludziom przez małe kręgi. (...) Dyżury w jakimś konkretnym kręgu. I łączenie, zastanowienie się... Poznanie takie dogłębne. Z czym mamy największe problemy. I to ja tak budowałam, na pełnej anonimowości. Tu jest, widzę, dzielenie się pewnymi doświadczeniami... (pełnomocnik ds. polityki prorodzinnej)”

Tego rodzaju grupy mogłyby być tworzone w obrębie danej instytucji (np. w szkole) jak i mieć charakter międzyinstytucjonalny. Ogniwem spajającym mógłby być konkretny temat, rodzina, osoba. Taki sposób działania sprzyja nie tylko zbliżeniu się do danego zagadnienia jak i lepszemu poznaniu samych działających – tworzeniu relacji między samymi profesjonalistami.

Internaty

„...są przypadki, gdzie rodzice wyemigrowali. Są dzieciaki, którymi ktoś tam się zajmuje, ale się zajmuje powiedzmy nie bardzo zajmuje, bo nie ma autorytetu czy coś. Ja nie mówię, że internat załatwi wszystko, bo nie załatwi, nie da pewnych rzeczy. Ale internat, zwykły internat dla zwykłych dzieci nieupośledzonych, bo dla upośledzonych jest, a dla nieupośledzonych nie ma, dużo spraw rozwiąże: będzie dopilnowany, będzie chodził do szkoły, będzie miał zapewnioną opiekę, posiłki i fajnie, ale nie ma takich rzeczy...taniej jest zapewnić dzieciakowi 3 lata w internacie niż utrzymywać go do końca życia jako bezrobotnego...(kurator sądowy)”

Tego rodzaju placówki mogłyby być alternatywą dla domów dziecka – w wielu przypadkach nie ma potrzeby na umieszczanie tam dzieci, a z braku innych możliwości służby są niejako zmuszone to zrobić.

Internaty byłyby korzystne również dlatego, że nie ma mechanizmów prawnych pozwalających przekazać opiekę prawną nad dzieckiem w sposób czasowy. Jedyne rozwiązanie to utworzenie rodziny zastępczej, które nie odpowiada na istniejące potrzeby rodzin podzielonych.

Opiekun

„...faktycznie jest luka pomiędzy tym, że uczeń w szkole ukradnie koledze złotówkę, idzie do rektora na rozmowę i potem jest przeskok i dopiero następnym jest dopiero wizyta na policji, jest pokierowana sprawa do sądu. Brak jest takiego podmiotu, który mógłby z takim dzieckiem współpracować, zastąpić rodzica, który albo sobie nie daje rady, albo tego rodzica nie ma. (...) który pracuje z tym dzieckiem, który stara się wejść w tą lukę, którą dziecko ma. Nie stara się sam znaleźć sobie zajęcia, nie szuka wśród kolegów, tylko ma kogoś, komu może się zwierzyć. Że jest mu nie dobrze. A ktoś mu tam powie: słucha stary, nie martw się, będzie dobrze. (...) My jesteśmy już tutaj tym ostatnim elementem. No bo jak już się wzywa policjanta do szkoły do takiego „niełata”, który ukradł złotówkę to potem co dalej można mu zrobić? Nic. W tym momencie palimy ostatnią deskę, która mogła jeszcze tam coś przytrzymać, coś tam jeszcze zrobić...(policjant z wydziału ds. nieletnich Komendy Powiatowej Policji)”

Do wypełnienia takiej luki nie jest konieczne tworzenie nowych instytucji. Mogłoby się to wiązać z przeorganizowaniem pracy istniejących już organów administracji w taki sposób, aby nie sprowadzało się jedynie do nałożenia kolejnego obowiązku do i tak już mocno obciążonych czy wręcz przeciążonych pracowników instytucji społecznych.

Bardzo ważnym elementem tego rozwiązania jest zapewnienie ciągłości pracy z daną osobą/rodziną. W związku z tym nie mogłoby mieć one charakteru projektowego.

Psycholog w szkole

W wielu szkołach, w których prowadziliśmy badania, nie było psychologów, a jedynie pedagog, który często, nawet jeśli ma odpowiednie kompetencje i narzędzia, to nie ma uprawnień do pracy z uczniami w charakterze psychologa. W obliczu zakresu terytorialnego i merytorycznego pracy Poradni Psychologiczno-Pedagogicznych, stanowisko psychologa w szkole wydaje się być tym bardziej potrzebne.

2. Dla szkół

Wzajemny szacunek

„...Bo dzieci wrażliwie w takim poczuciu, że, to znaczy, otrzymuję takie informacje już od pierwszej klasy, od nauczyciela, że mama nie dopilnowała żeby miał spakowany plecak, tak – od rodzica, że dostają informację, że dziecko nie umie tabliczki mnożenia to wina nauczyciela, bo to on powinien nauczyć to dziecko i tak sobie wrażliwie w takim poczuciu, że tworzy się taka koalicja dziecko – dorosły przeciwko innemu dorosłemu. Potem mówię wyrastają takie, generalnie się nie szanuje ani rodziców ani nauczycieli....(psycholog z gimnazjum)”

Jedną z najbardziej podstawowych zasad w odniesieniu nie tylko do relacji profesjonalista-rodzic, a do relacji międzyludzkich w ogóle. Jej uzupełnieniem jest kolejna rekomendacja szkolnej psycholog:

„...żeby uświadomić nauczycielom tą podstawową prawdę, że te dzieci mają takich rodziców, i innych rodziców mieć nie będą. W związku z tym, jeżeli chcemy żeby nas szanowały dzieciaki, to my musimy szanować ich rodziców...(pedagog ze szkoły podstawowej)”

Warto dodać, że obie te propozycje psycholog wystosowała na podstawie swojej pracy z rodzinami zastępczymi, z którymi, w ramach przygotowań do opieki na dziećmi, prowadziła podobne warsztaty.

Kontakt mailowy

W przypadku rodziców przebywających za granicą praktycznie jedyna forma komunikacji z instytucjami. Niektórzy nauczyciele wprowadzili pocztę elektroniczną jako sposób kontaktu z rodzicami, natomiast nie stanowi to reguły. Maile mogłyby być zbierane przy pomocy formularza kontaktowego. W przypadku szkół jest on wręczany każdemu rodzicowi podczas zapisów do szkoły lub pierwszego zebrania z wychowawcą klasy.

Warto podkreślić, że od 3 września 2014 roku szkoły mają obowiązek gromadzenia adresów mailowych rodziców. Określa go Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 29 sierpnia 2014 r. w sprawie sposobu prowadzenia przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki dokumentacji przebiegu nauczania, działalności wychowawczej i opiekuńczej oraz rodzajów tej dokumentacji.

Zajęcia pozalekcyjne

W przypadku wielu z badanych instytucji, przede wszystkim szkół, istniała szeroka oferta zajęć pozalekcyjnych. Tam, gdzie ich nie było, rozmówcy podkreślali swoje starania o ich wprowadzenia i/lub urozmaicenia. Nie muszą one jednak sprowadzać się tylko i wyłącznie do szkoły – można połączyć ofertę z tą posiadaną przez ośrodki kultury czy biblioteki publiczne. Przestrzenią na terenie placówek oświatowych, która jest również znakomita do prowadzenia różnego rodzaju warsztatów i zajęć jest również świetlica. Ważne jest to, żeby grupy zajęciowe były małe, do 10 osób, gdyż wtedy można efektywniej wykorzystać czas na pracę z poszczególnymi dziećmi.

Ofertą zajęć skierowaną szczególnie do dzieci z rodzin transnarodowych mogą być warsztaty z emocji – kilkakrotnie spotkaliśmy się z opiniami, że mają one problemy z ich wyrażaniem.

W zapewnianiu dzieciom dodatkowych zajęć należy jednak pamiętać, że są one przede wszystkim dziećmi, które potrzebują także trochę czasu wolnego – po prostu na odpoczynek czy zabawę:

„...to wszystko jest przeładowane. Bo siódme, ósme godziny czy dziewiąte, te popołudniowe, to dzieciaki są zmęczone. One jeszcze dojeżdżają, wstają o piątej, szóstej... i on ma jeszcze na jakieś zajęcia tam wyrównawcze? No to on pójdzie na tzw. korki, bo jak ma dostać „łącza”... a jak ma pójść na „Spójrz inaczej”, na jakieś tam zajęcia... on by chciał, ale kiedy? Ten czas się kurczy. Bo 7-8 godzin siedzą w szkole... to wiedzę się tłucze. Potem jakaś tam przyjemność. Potem muszą odpocząć jeszcze. Też taka spójność szkoły, tego zawodu, gdzieś to się rozmywa...(pedagog z gimnazjum)”

„Neutralne” miejsca do spotkań z psychologiem

„...Psycholog, ale to też nie w szkole, tylko gdzieś w przychodniach. Poza szkołą. (...) Ten wiek podstawówki jest taki, że jak jedno dziecko pani zabiera z lekcji, to jest źle. Bo pani zabiera dziecko do psychologa... Do pedagoga czy do psychologa. Bo jest w szkole. I pani idzie do klasy, zabiera to dziecko I już cała klasa: ooooo! Bo ona chodzi! Bo on chodzi! To jest dla tych dzieci wstyd. A jak się chodzi z dzieckiem poza szkołą, to wtedy nikt o niczym nie wie. To dziecko jest spokojniejsze. I inaczej z nim się pracuje...(matka dziecka, którego ojciec pracuje za granicą)”

W tym momencie warto przypomnieć praktykę jednej z gimnazjalnych pedagog, która umawiała się na spotkania z rodzicami nie tylko w szkole, ale i w domach, kawiarniach, bibliotece itd.

3. Dla rodziców

Nasze badania dotyczyły przede wszystkim relacji na linii rodzina-instytucje i temu zagadnieniu jest poświęcony prezentowany raport. Niemniej jednak, podczas rozmów pojawiały się również propozycje skierowane nie tyle do instytucji, jak do samych rodziców.

Szczerłość

„...po pierwsze, ja bym uczuliła rodziców na to, żeby uzyskali od dzieci swoich taką informację wiarygodną, szczerą rozmowę, co te dzieci, co ten dzieciak, myśli o wyjeździe rodzica, czego się obawia. (...) bardzo ważne jest żeby zawsze było tak, że... dziecko może mieć gdzieś tam z tyłu głowy taki niepokój czy ten rodzic wróci... więc myślę żeby ustalić jakieś zasady kontaktu i to żeby było ściśle przestrzegane, jeżeli kontakt telefoniczny jeden raz w tygodniu to rzeczywiście, jeżeli przez Skype to rzeczywiście, tak? Jeżeli ma nie być kontaktu przez jakiś czas, bo nie wiem, bo coś tam, żeby po prostu nie było tego niepokoju dziecka o rodzica, bo rodzice niektórzy myślą o dzieciach to one tak samo boją się o swoich rodziców jak rodzice o dzieci, a jeszcze jeżeli dziecko ma jednego tylko rodzica, to już w ogóle ten lęk jest do kwadratu, tak?... (psycholog z gimnazjum)”

Załatwianie spraw formalnych

Do takich spraw należy przede wszystkim prawne usankcjonowanie opieki nad dziećmi dla osób, które zostają z nimi w przypadku wyjazdu obojga rodziców, a także poinformowanie o tym np. szkoły (także w przypadku wyjazdu tylko jednego rodzica).

Poza tym, jak wynikało z naszych rozmów, wiele problemów rodzinnych czy małżeńskich zaczynało się nie z powodu wyjazdu tylko jeszcze przed nim, a rozłąka jedynie je potęgowała. W związku tym warto spróbować rozwiązać te problemy przed migracją, ponieważ sam wyjazd jest bardzo niepewnym środkiem zaradczym. Jeśli zaś rozwiązanie kłopotów przed wyjazdem się nie udaje, warto wtedy formalnie ustalić pewne kwestie rodzinne – później, kiedy jeden z partnerów/malżonków będzie za granicą będzie to już niesłychanie trudne. Należą do nich m.in.:

- Ustalenie ojcostwa (jak pokazały badania nie wszystkie kobiety się na to decydują)
- Alimenty (które można orzekać bez konieczności rozwodu)

W przypadkach, w których związek się kończy i dzieje się to nie tylko z powodu rozpadu więzi, ale np. założenia nowej rodziny przez osobę mieszkającą za granicą niezwykle istotną kwestią jest również uzyskanie przez drugiego eks-malżonka:

- rozvodu z orzeczeniem winy (jest on podstawą do np. szybszej drogi o alimenty nie tylko na dzieci, ale również i eks-malżonka)

Wyjazdy dzieci do rodziców za granicę

„...raz że miałyby taką sytuację klarowną, gdzie jest mama, gdzie jest tata, umiejscowiły by po prostu tego rodzica w danym miejscu, zobaczyły by jak to wygląda. I na pewno w stronę edukacyjną. To też poznawanie innego kraju i chęć zobaczenia czegoś nowego... to też tutaj takie potrzeby by zostały zaspokojone, natomiast nie byłoby to takie wirtualne. Było gdzieś takie, konkretnie, naocznie: o jest mama, jest tata. Dobrze, ja jestem na razie tu, wiem to i to, na razie tak jest, może to się zmieni. (psycholog ze szkoły podstawowej)”

Dzielenie się uczuciami i emocjami

„...pisać listy, te żale, te bóle dzieci, przedstawiać wszystko temu, kto wyjechał. Bo ten wszedł w nowy krąg, taki powiedzmy sobie: orbitę pracy i warunków życia. I często pozostawił gdzieś to bardzo daleko za sobą. Często nie ze złej woli...(pełnomocnik ds. polityki prorodzinnej)”

Zaprezentowane powyżej propozycje nie stanowią pełnego pakietu rozwiązań „problemu” dzieci, których rodzice wyjechali za granicę. Są one raczej wstępem do dyskusji na temat sytuacji dzieci i ich rodzin. Dyskusji, do której chcielibyśmy zaprosić wszystkich tych, którzy mieli z tym zagadnieniem do czynienia: zarówno w swojej praktyce zawodowej jak i w życiu prywatnym. Celem tej debaty jest wspólne poszukiwanie rozwiązań w tych obszarach i sytuacjach, w których rzeczywiście są one potrzebne.

